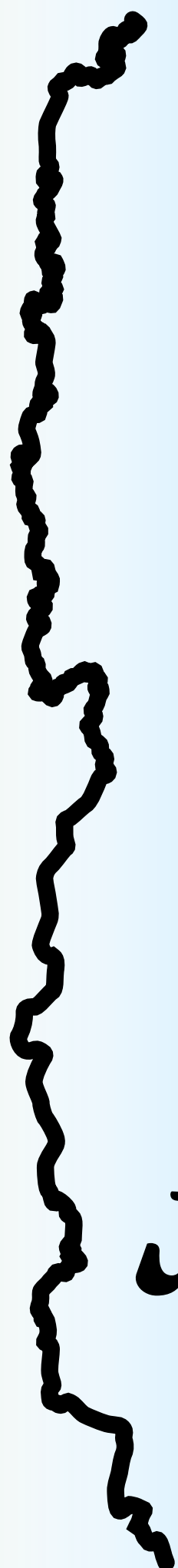

Veldkrant

GEULDAL

Over beheertwijfel in een
veranderend landschap

Het
zink-
viool-
tje
ver-
liest
ter-
rein

De
bever-
twat-
tel-
ken
loop

WELKOM IN HET GEULDAL

In 2024 en 2025 trokken we met onderzoekers, beheerders, ontwerpers, kunstenaars en bewoners door dit prachtige landschap. Tijdens de Rivier Ateliers, voortkomend uit een samenwerking tussen de Universiteit Maastricht en Natuurmonumenten, met steun van de Provincie Limburg en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, stond één vraag centraal: hoe kunnen we het beheer van het watermolenlandschap bij Epen toekomstbestendig maken?

Maar wat betekent dat eigenlijk, toekomstbestendig? Samen met Henriëtte Waal en Thijs de Zeeuw, eco-sociaal ontwerper en landschapsarchitect, onderzochten we hoe de biografie van de Geul op een meer flexibele manier kan worden ingezet bij beheervraagstukken. Tijdens de Rivier Ateliers leerden we over strategieën voor betere bescherming tegen bijvoorbeeld droogte of overstromingen en over de inzet van erfgoed voor klimaatmitigatie. We keken terug naar de beginjaren van natuurbescherming en staken de grens over om een oud industriegebied in België te bezoeken.

Stap voor stap ontstond een bredere blik op het cultuurlandschap en de maatschappelijke waarden die via erfgoed tot uiting komen. We zagen schoonheid én vervuiling, verbondenheid én ongemak – en juist die spanningsvelden vormden voor ons een bron van inspiratie voor nieuwe, en mogelijk toekomstbestendige, vormen van erfgoedbeheer. Wat begon met gesprekken met André Hassink en Michiel Purmer bij de Volmolen in Epen eindigde in een lange gezamenlijke tocht van Kelmis, in België, terug naar de molen – een reis die in deze veldkrant verder leeft.

De Rivier Ateliers waren voor ons als universitaire onderzoekers veel meer dan een onderzoeksproject. Ze veranderden niet alleen onze blik op het Geuldal, maar nodigden ons ook uit om onze eigen rol in het beheer van cultuurlandschappen te bevragen. Hiervoor was het cruciaal om verschillende vormen van kennis en ervaring samen te brengen: van wetenschappers, beheerders en conservatoren tot ontwerpers, kunstenaars en de mensen die dagelijks in en met het landschap leven en werken.

De deelnemers aan de verschillende ateliers vormden een gemengd gezelschap van lokale betrokkenen, onderzoekers, ontwerpers, beheerders en studenten: Iris Claessens, Dora Déak, Clemens Driessen, Marina Fijten, Arno Haas, Reinier Hoon, Yves Jansen, Lambert Konings, Didier Lemmens, Hettie Meertens, Sophie Nelissen, Marente van der Valk, Jantien Roozenburg en Robin Smit. Hen willen wij van harte bedanken voor hun waardevolle bijdragen aan het verrijken van de biografie van de Geul.

Daarnaast waren de volgende mensen belangrijk voor het mogelijk maken van dit project als geheel, de wandeling in juni 2025, en deze publicatie: Selim Aydin, Jan Sabri Cetinkaya, André Hassink, Theo Oberndorff, Hans van der Meer, Bart Moonen, Rob Paulussen, Michiel Purmer, Edwin Raap, Julia Warren, Pieter Wetzels, Erik Wong en Paul Wijenberg. Ook naar hen spreken wij onze grote dankbaarheid uit. Met deze veldkrant nodigen we u uit om met ons mee te kijken en samen verder te denken over de toekomst van cultuurlandschappen, en in het bijzonder die van het Geuldal.

CLAARTJE RASTERHOFF & CHRISTIAN ERNSTEN

Faculty of Arts & Social Sciences, Universiteit Maastricht, Maastricht Centre for Arts and Culture, Conservation and Heritage (MACCH), Maastricht Experimental Research in and through the Arts Network (MERIAN)

BEHEERTWIJFEL

CLAARTJE RASTERHOFF
& CHRISTIAN ERNSTEN

“Voor de lokale fauna, waar- onder het zinkviooltje, is het juist van belang dat in het water een hogere mate van zink aanwezig is. Het Waterschap had dus niet meer kunnen of mogen doen, zo- dat haar ook niet kan wor- den verweten dat zij te wei- nig heeft gedaan.”

Uitspraak Rechtbank Limburg in een zaak waarin een boer het Waterschap Limburg daagde naar aanleiding van de overstromingen in 2021. (Rechtbank Limburg, 3 april 2024)

DEZE GIDS IS HET GEVOLG VAN TWEE OBSERVATIES:

1. Het Geuldal is een cultuurlandschap in verande- ring. Klimaatverandering en de gevolgen daarvan voor rivierlandschappen brengen nieuwe uitdagingen met zich mee voor het gebied. Waterveiligheidsprogram- ma’s zoals Natuurkracht vragen van landschapsbeheer- ders om in dialoog te treden met bewoners, boeren, recreanten en andere betrokkenen. Hoe kunnen ver- bondenheid, betrokkenheid en gedeelde verantwoor- delijkheid worden georganiseerd? Wat maakt dat mensen zich thuis voelen, zich verantwoordelijk voelen, en bereid zijn mee te bewegen met een landschap dat transformeert? Met andere woorden: welke waardege- meenschappen zijn nodig om op samenhangende en constructieve wijze een landschap te beheren?

2. De impact van klimaatverandering legt een oud, maar steeds urgenter probleem bloot: zware metalen, stikstof, nitraten en fosfaten vervuilen het Geulwater. Hoewel deze verontreiniging al decennialang aanwezig is, neemt ze slechts een marginale plaats in binnen het landschapsbeheer. Met de recente overstromingen van de Geul (2021) en de slibafzettingen die daardoor ont- staan, is het niet langer mogelijk om dit giftige erfgoed te negeren. Waarom staat dit onderwerp niet meer centraal in beheerstrategieën? Welke praktijken of verhoudingen houden de vervuiling in stand? En wat wordt zichtbaar als we het landschap beschouwen door de bril van vervuiling?

Deze observaties roepen de vraag op hoe je kunt komen tot een betekenisvolle vorm van landschapsbeheer in de context van klimaatverandering. Op welke manier komen we tot een nieuwe collectief gedragen omgang met het beekdallandschap? In recente academische discussies, met name in erfgoedstudies, zingen begrip- pen als “decay”, “loss” en “adaptive release” rond, maar hoe werkt dat in de praktijk? (DeSilvey, 2017) Wat betekent dat voor werken en leven in een beekdal? En hoe komen we hierachter?

In beleidsagenda’s wordt beheer van unieke cultureel erfgoedwaarden van landschappen als het Geuldal ge- zien als mogelijkheid om bij te dragen aan de gezond- heid en welzijn van de samenleving, als instrument om overstromingen tegen te gaan en als economische kans. (CLO, 2009; Provincie Limburg, 2021; Provincie Limburg, 2024; Rijksoverheid, 2020) De geschiedenis van het cultuurlandschap van de Geul en de uitda- gingen die horen bij het beheer van dit landschap zijn beschreven door met name historisch geograaf Hans Renes en ook Michiel Purmer (Purmer, 2018; Purmer, 2019; Renes, 1988; Renes, 2021) In navolging van Svetlana Boym zien wij het Geuldal als een landschap in transitie, “a place of continuous improvisation”, waar de poreusheid van het landschap extra zichtbaar wordt. (Boym, 2001) Tegen deze achtergrond stelden wij ook de vraag in hoeverre kleine en grote ingrepen in het Geuldal door gebruikers en beheerders kunnen worden gezien als vormen van improvisatie. Wordt al reagerend op de complexiteit van richtlijnen, beleidskaders en crises de poreusheid van dit landschap zichtbaar?

RIVIER ATELIERS

De complexe verwevenheid van de beleidskaders, kwesties en belanghebbenden leidde in ons geval tot een reeks gesprekken over deze beekvallei met twee medewerkers van Natuurmonumenten: André Hassink en Michiel Purmer. Samen met Purmer en Hassink namen we het initiatief dat in 2024 en 2025 tot een serie Rivier Ateliers leidde. De ateliers hadden als locatie en startpunt de Volmolen bij het dorpje Epen. In 1977 werden de gebouwen van deze molen gekocht door Na- tuurmonumenten als onderdeel van hun inspanningen om het cultuurlandschap van de Geuldal te behouden. Het bakstenen en breukstenen gebouw is tegenwoordig een rijksmonument. Natuurmonumenten vernieuwde onlangs “het belevingsconcept” van de molen. (Natuur- monumenten, 2025)

De ateliers die bestonden uit gesprekken en wande- lingen, en vaak allebei tegelijk, leidden uiteindelijk tot deze veldkrant. Tijdens de ateliers, waaraan lokale betrokkenen, wetenschappers en ontwerpers deelna- men, vroegen we ons af hoe de huidige beheerpraktijk in dit beekdallandschap, grotendeels gebaseerd op beheer en herstel van cultuurhistorische (ensembles) en ecologische waarden (natuurdoeltypen) aansluit bij de opgaven van deze tijd — zoals droogte, overstroming en biodiversiteitsverlies?

Een belangrijke referentie voor de Rivier Ateliers was een project gericht op historische watermolenland- schappen in Brabant uitgevoerd door de provincie en het waterschap in deze provincie, de lokale molenaar- stichting en de Technische Universiteit Eindhoven. (Erfgoed Deal, 2025) Interessant genoeg suggereerden de resultaten van dit project dat watermolen-erfgoed kan bijdragen aan waterbuffering, het verkleinen van de kans op overstromingen en hittestress in het land- schap, en het versterken van “natte natuur”. (Pulles & Ikiz Kaya, 2024) Bezien als biotopen werd het beheer van historische watermolens en hun landschap een waardevol instrument in klimaatadaptieve strategieën. (De Mars et al., 2016)

Boym, S. (2001). The future of nostalgia. Basic books.
CLO. (2009). Compendium voor de Leefomgeving. Nationaal Landschap Zuid Limburg. Geraadpleegd op 8-7-2025 via <https://www.clo.nl/indicatoren/n150201-nationaal-land-schap-zuid-limburg>
De Mars, H., Van Rijssel, E., & Possen, B. (2016). Watermolen- paspoorten: waardering van Limburgse watermolens en hun watermolenlandschappen. Maastricht
De Ruiter, F. G. (1989, 30 de- cember 1989). Lieflijk Limburgs Geuldal blijkt doordrenkt met zware metalen. NRC Handels- blad. <https://www.nrc.nl/han- delsblad/1989/12/30/#103>
DeSilvey, C. (2017). Curated Decay: Heritage beyond Saving. University of Minnesota Press.
Ecologische Autoriteit. (2024). Advies over de Natuurdoelana- lyse Geuldal, provincie Limburg. https://www.ecologische- autoriteit.nl/docs/mer/p50/p5064/5064_advies_natuurdoe- lanalyse.pdf
Erfgoed Deal. (2025). Project: Watermolenlandschappen. Geraadpleelgd op 8-7-2025 via [https://www.erfgoeddeal.nl/](https://www.erfgoeddeal.nl/projecten/water-en-bodem/wa- termolenlandschappen-voor-kl- maatadaptatie)
projecten/water-en-bodem/wa- termolenlandschappen-voor-kl- maatadaptatie
Natuurkracht. (2025). Wat zou de natuur doen bij wateroverlast? Geraadpleelgd op 8-7-2025 via <https://natuurkracht.org>
Natuurmonumenten. (2025). Herinrichting Volmolen. Geraad- pleegd op 8-7-2025 via [https://www.natuurmonumenten.nl/](https://www.natuurmonumenten.nl/natuurgebieden/geuldal/projec- ten/herinrichting-volmolen)
Platform Klimaat & Erfgoed. (2025). Klimaat & Erfgoed. Geraadpleelgd op 8-72025 via <https://klimaatenerfgoed.nl/over/>

Het idee dat erfgoed niet alleen kwetsbaar is voor de gevolgen van klimaatverandering, maar juist ook een bron van inspiratie en kennis kan zijn voor kli- maatadaptatie wordt inmiddels breed aangemoedigd. (Platform Klimaat & Erfgoed, 2025) In reactie op de zware overstromingen in 2021 in het Geuldal, waarbij er in een week zo’n 140 millimeter regen viel, lanceer- den Natuurmonumenten, Natuur- en Milieufederatie Limburg, Stichting het Limburgs Landschap, ARK Natuurontwikkeling en het Wereld Natuur Fonds bijvoorbeeld het programma Natuurkracht. (Natuur- kracht, 2025) Dit programma richt zich op het inzetten van natuur- en cultuurgeschiedenis bij het voorkomen van wateroverlast en het klimaatbestendig maken van het Limburgse landschap. In deze benadering function- neren natuurlijk en cultureel erfgoed als bondgenoten. Hierbij krijgen historische landschapelementen, zoals hagen en graften en vernatting van graslanden, beteke- nis in het kader van klimaatmitigatie.

Daarnaast worden bezoekers uitgenodigd om via the- matische wandelingen en interactieve tentoonstellin- gen meer te ontdekken over klimaatverandering en wa- terbeheer. Voor de Volmolen huurde Natuurmonument het bureau Hoogtij Projecten in voor de ontwikkeling van een vertelling over “de reis van de druppel”. In de molen wordt via een “zandanimatie op vilten doeken” en door “gluurramen” een verhaal verteld over water vroeger, nu en in de toekomst. De natuur is volgens het concept in te zetten “tegen wateroverlast, watertekort en verbetering van de waterkwaliteit”. (Natuurmo- numenten, 2025) De focus van de Rivier Ateliers lag elders, namelijk op het giftige erfgoed van de Geul. Om dit goed te introduceren moeten we terug in de tijd, naar de eerste discussies over het beschermen van het Geuldal.

NATUURVORSERSLANDSCHAP

Het Geuldal werd bekend door bezoeken en publicaties van de natuurvorsers aan het begin van de twintigste eeuw. Met name in de lyrische beschrijving van het Geuldal van Eli Heimans was er veel aandacht voor de schoonheid en esthetiek van het gebied. Heimans en collega natuurbeschermers Jac. P. Thijsse spraken al in 1911 de wens uit dat het Geuldal een Nationaal Natuur- park zou worden. (Purmer, 2018, p. 265) Je zou kunnen zeggen dat de Nederlandse natuurbeweging zijn oorsprong vond aan de oevers van de Geul. Het Geuldal van nu is daarmee als het ware een getuigenislandschap van de invloed van de Neder- landse natuurbeweging. En het zinkviooltje is, in dit gebied, haar belangrijkste protagonist.

Het zinkviooltje vertelt ons echter meer dan alleen een verhaal over romantische natuur. De oorsprong van de zinkflora ligt in de mijnbouw in België en de zwa- re metalen die tot ongeveer 1920 via de Geul in het landschap belandden. Vandaag de dag is de Geul nog steeds ernstig vervuild – niet alleen met zware me- talen, maar ook met fosfaten en nitraten. Paradoxaal genoeg zou het verdwijnen van het viooltje goed nieuws kunnen zijn: een teken dat de vervuiling afneemt. In werkelijkheid verschuift de vervuiling van de ene vorm naar de andere. Nu nutriënten zoals fosfaten en nitra- ten dominanter worden, komt de zinkflora in de knel. Terwijl overal in Europa de waterkwaliteitsdoelen niet worden gehaald, en het Geulwater te vuil is om in te zwemmen, lijkt het vreemd om een plant te koesteren die juist floreert bij vervuiling. Het zinkviooltje is zelfs wettelijk beschermd en staat op de lijst van zeer zeld-

zame planten. (Omgevingswet, voorheen Wet natuur- bescherming) Een boer die het Waterschap Limburg aansprakelijk stelde voor schade door vervuild slib op zijn land na de overstromingen van 2021 werd, zoals te lezen is in het openingscitaat van deze krant, door de Rechtbank Limburg in ongelijk gesteld. Ondanks de zinkvervuiling schond het waterschap haar zorgplicht niet.

Op het oog, zo wandelend langs de Geul bij Epen, is de vervuiling van het water vrijwel onzichtbaar. Het landschap is verleidelijk idyllisch en wordt liefkozend een “klein Zwitserland” genoemd. (Wikipedia, 2025) Purmer beschrijft hoe een duidelijke opvatting over landschapsesthetiek een belangrijke rol heeft gespeeld in de beheerstrategie door Natuurmonumenten in het Geuldal. Vooruitblikkend op toekomstige beheervor- men ziet hij mogelijkheden voor een beheerstrategie gebaseerd op integratie van ecologische en erfgoed- doelstellingen, mét ruimte voor esthetiek:

“In this landscape there is room for the beauty of the landscape [...], including rare species like the zinc violet and valuable heritage as the Volmolen watermill as well.”

(Purmer, 2019).

De natuurbeschermingsorganisatie werkt dan ook hard om de zinkflora te behouden. De genoemde schoonheid heeft geleid tot een arcadisch landschapsbeeld dat hoog wordt gewaardeerd door toeristen en een landschap waarin nog steeds een groot aantal zeldzame soorten voorkomt (vissensoorten, vlinders, sprinkhanen, zoog- dieren etc.). Het Geuldal is echter ook een erfgoed-en- semble waar de lokale bevolking weinig economische binding mee heeft, waar het beheer(werk) in hoge mate is geprofessionaliseerd en waar het cultureel erfgoed vooral een esthetische functie heeft. En het is een dal waar het volgens de Ecologische Autoriteit niet goed gaat met de natuur, en dat niet klaar is voor de gevol- gen van klimaatverandering. (Ecologische Autoriteit, 2024)

In de Rivier Ateliers verwonderden we ons over de tegenstellingen die we waarnamen. De schoonheid van het dal en de verborgen vervuiling, de kwetsbaarheid en de kracht van het zinkviooltje, de brede betrokken- heid bij het welvaren van het dal en de verschillende standpunten over goed beheer. In navolging van geo- graaf Caitlin DeSilvey, stelden wij in de Rivier Ateliers het loslaten van natuurdoeltypen en het traditionele erfgoedensemble beheer centraal. We deden een voor- stel voor een benadering die draait om co-creatie en experiment, waarin improvisatie integraal is. Een vorm van beheer die inspeelt op veranderende – en soms ongemakkelijke – omstandigheden. De tegenstellingen in het landschap, haar poreusheid, en onze eigen ver- wondering, leidden ons, keer op keer, stroomopwaarts naar Kelmis en Plombières, en vanuit daar weer terug naar de Volmolen. Ze deden ons onze eigen aannames bevragen en nodigden uit tot artistieke interventies en experimenteel onderzoek. In deze krant doen we ver- slag en verkennen we alternatieve vormen landschaps- beheer in de context van klimaatverandering.

Pulles, K., & Ikiz Kaya, D. (2024). Watermolenlandschappen & Klimaatadaptatie: Reflectie en effectbeoordeling van het Erfgoeddeal-project. Geraad- pleegd op 1-6-24 via [https://research.tue.nl/en/activities/](https://research.tue.nl/en/activities/watermolenlandschap-pen-amp-klimaatadaptatie-re- flectie-en-effectbe)
watermolenlandschap- pen-amp-klimaatadaptatie-re- flectie-en-effectbe
Purmer, M. (2018). Het land- schap bewaard. Natuur en erfgoed bij Natuurmonumenten. Verloren.

Purmer, M. (2019). A lands- cape history of the Geul Valley: from a farmers’ Arcadia to a multifunctional landscape. TĀJĶŌĻŌGĪAI LAPŌK Journal of Landscape Ecology 17, 33-46.
Provincie Limburg (2021). De Kracht van Erfgoed: Beleidsbrief Erfgoed 2022-2023. Geraad- pleegd op 8-7-2025 via [https://www.limburg.nl/onderwerpen/](https://www.limburg.nl/onderwerpen/cultuur/erfgoed/)
cultuur/erfgoed/
Provincie Limburg (2024). Beleidskader 2024-2027. Perspectief voor het lande- lijk gebied. Geraadpleegd op 8-7-2025 via [https://www.limburg.nl/publish/pages/7863/](https://www.limburg.nl/publish/pages/7863/perspectief_voor_het_land- delijk_gebied_beleidska- der_2024-2027.pdf)
perspectief_voor_het_land- delijk_gebied_beleidska- der_2024-2027.pdf
Rechtbank Limburg (2024). Uitspraak 3 april 2024, ECLI:NL:RBLIM:2024:1515, Geraadpleegd op 29-5-25 via [https://uitspraken.rechtspraak. nl/details?id=ECLI:NL:R- BLIM:2024:1515](https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ECLI:NL:R- BLIM:2024:1515)
Renes, H. (2021). Habetsle- zing. Landschap en identiteit in Limburg. 22 June 2021. Geraadpleegd op 12-2-2022 via <https://www.youtube.com/wat- ch?v=Rc604CB8QNM>
Renes, J. (1988). De geschie- denis van het Zuidlimburgse Cultuurlandschap. Van Gorcum. Rijksoverheid. (2020). Natio- nale Omgevingsvisie (NOVI). Geraadpleegd op 8-7-2025 via [https://www.denationaleom- gevingsvisie.nl/publicaties/](https://www.denationaleom- gevingsvisie.nl/publicaties/нови-stukken+publicaties/handlerdownloadfiles.ashx?id- nv=1760380)
novi-stukken+publicaties/ handlerdownloadfiles.ashx?id- nv=1760380
Wikipedia. (2025). Klein Zwit- serland. Geraadpleegd op 8-7- 2025 via [https://nl.wikipedia. org/wiki/Klein_Zwitserland](https://nl.wikipedia.org/wiki/Klein_Zwitserland)

EEN WANDELING DOOR HET GEULDAL VAN KELMIS NAAR EPEN

THIJS DE ZEEUW
& ERIK WONG

**De ervaring van
schoonheid is een heel
sterke emotie. Het zet
mensen ‘aan’, tot ver-
zamelen, beschermen,
bewonderen.**

Schoonheid wordt in sterke mate bepaald door cultuur. Zo worden sommige landschappen hoger gewaardeerd dan andere landschappen. Landschappen waar een combinatie van “culturele” elementen en natuurlijke processen samenkomt worden doorgaans hoog gewaardeerd. Het behoud van deze landschappen is echter vaak ingewikkeld omdat in veel gevallen de economische motor die dit landschap tot stand heeft gebracht tot stilstand is gekomen en opvattingen over natuurwaarde onder druk staan vanwege een constant veranderende ecologie.

Dat speelt ook rond de Volmolen in het Geuldal. De cultuurhistorische waarden van het landschap zijn groot; het landschap wordt hoog gewaardeerd, zowel door haar bewoners als door haar bezoekers. De hagen, graften en hooilanden zijn bijvoorbeeld karakteristieke aspecten van het cultureel landschap. Ook voor natuurlijke kenmerken van het landschap zoals het meanderen van de Geul en de aanwezigheid van wilde dieren en planten geldt dat ze bijdragen aan de hoge waardering van de omgeving van de Volmolen. Samen schrijven deze “auteurs” het landschap. De leesbaarheid van zowel het “culturele” als het natuurlijke van het landschap maakt haar schoonheid.

Sommige van deze “schrijvers” van het landschap kunnen het echter minder goed met elkaar vinden. Zo heeft de bever al meerdere karakteristieke oude knotwilgen omgeknaagd en vraagt het behoud van het zinkvooitje om het afplaggen van percelen in een landschap waar sedimentatie en erosie juist het landschap zouden moeten vormen.

Deze conflicten leiden tot beheertwijfel: het ongemak dat ontstaat als er tussen twee verschillende belangen gekozen moet worden die beide recht van bestaan lijken te hebben. Daar kun je op verschillende manieren mee om proberen te gaan. Het liefst stellen we iedereen tevreden. Met het gevaar dat we het landschap als een tuin gaan zien waarin voor iedereen een plekje wordt gemaakt.

EPEN

07.00 UUR

Terwijl alle wandelaars nog op één oor liggen gaan Thijs de Zeeuw en Henriëtte Waal voor het ontbijt nog een rondje bevers spotten.

**“Ha! een nieuwe bever-
glijbaan. Hierdoor glij-
den bevers het water in
en klimmen ze ook aan
land. Vraag me niet hoe,
want die oevers zijn
superglad.”**

HENRIËTTE WAAL
ECO-SOCIAAL ONTWERPER

09.00 UUR

Onderweg van het pension naar het
beginpunt van de wandeling.

**“Ik hou van dieren die in de
lens kijken. Het is vaak toch
alsof er een glazen plaat tus-
sen jou en het dier zit. Alsof ze
in een andere dimensie leven.
Konden we maar met ze pra-
ten, dan zouden ze ons vertel-
len dat wij veel te veel ruimte
in beslag nemen. Ik heb jam-
mer genoeg nog nooit een be-
ver gefotografeerd.”**

HANS VAN DER MEER
FOTOGRAAF

**“Alles piept en kraakt in dit
pension. Op kamer 2 hangt
een fantastisch schilderij van
een vos. Het is mijn favorie-
te kamer. Gisteravond liep
ik buiten nog een rondje. Ik
hoorde een enorme klap. Eerst
dacht ik een boom, maar toen
bleek het toch de staart van
een bever. Klats! Plat op het
water. Vanmorgen hebben we
minder geluk.”**

THIJS DE ZEEUW
LANDSCHAPSARCHITECT

09.30 UUR

Op de parkeerplaats wordt er een intro-
ductierondje gemaakt. Iedereen vertelt
iets over zichzelf en de reden om mee te
lopen met deze wandeling.

**“Fantastisch dat jullie
tijd maken op basis van
best een vaag verhaal.”**

CLAARTJE RASTERHOFF
MAASTRICHT UNIVERSITEIT

10.00 UUR

De wandelaars stap-
pen in de ‘openlucht-
school voor bevers’.
Henriëtte leest een
verhaal voor, Thijs
geeft een workshop
beverbroches maken
en Hans verliest zijn
zonnebril.

**“Mensen denken linear: oorzaak – gevolg.
Bevers denken en werken niet zo. Bever-
tijd is verstrengelde tijd. Een optelling van
decentrale acties, van vindingrijkheid.
Bevers nodigen ons uit om landschaps-
beheer te zien als een veld vol actieve we-
zens die vanuit een eigen gevoel weten wat
er moet gebeuren. die anticiperen en zich
aanpassen. Laten we samenwerken en leren
met deze makers van nattigheid”**

HENRIËTTE WAAL
ECO-SOCIAAL ONTWERPER

**“Ik wist niet wat ik wilde, volgde de ho-
telschool en werd vrachtwagenchauffeur.
Toen leerde ik Iris kennen en werd ik aan-
gestoken door haar enthousiasme voor
het zelf produceren van eten. Nu boeren
we samen op 15 hectare. We kiezen voor
regeneratief boeren, hebben Limousine
runderen en verbouwen groenten voor
120 gezinnen uit de buurt. We zoeken naar
een balans in het systeem. Zo zijn er op het
moment veel vliegen, maar we zien ook de
zwaluwen terugkomen, opzoek naar een
plekje om te nestelen. Zwaluwen eten dui-
zenden vliegen per dag.”**

YVES JANSEN
REGENERATIEF BOER

**“In het vroe-
ge voorjaar
zag deze
plek er heel
anders uit.”**

THIJS DE ZEEUW
LANDSCHAPSARCHITECT

KELMIS

“Het eerste gesprek tijdens de wandeling vond plaats in een door een onverharde weg van de Geul gescheiden ruige strook met essenschoot. In het voorjaar, tijdens de verkenning van de wandeling, lag dit stuk erbij als een ware beverakker. Tientallen stammen waren

omgeknaagd en vaak al geveld, nogmaals tot mootjes gemaakt. Een indrukwekkend werklandschap waar duidelijk veel tijd en energie in gestoken was. Terwijl wij bij de start van de wandeling zochten naar deze plek, realiseerden we ons dat deze plek er nu

totaal anders uitzag dan in het voorjaar. Door de vele omgeknaagde bomen was er in de tussenliggende maanden veel meer licht op de strook gevallen waardoor jonge planten enthousiast konden ontkiemen. De strook was volledig overgroeid geraakt en leek

nauwelijks meer op de beverwerkplaats van het vroege voorjaar. Het blijft natuurlijk gissen in hoeverre er hier van een vooropgezet beverplan sprake was maar de beheersingreep had al binnen een paar maanden een enorm effect op het landschap. En waarom

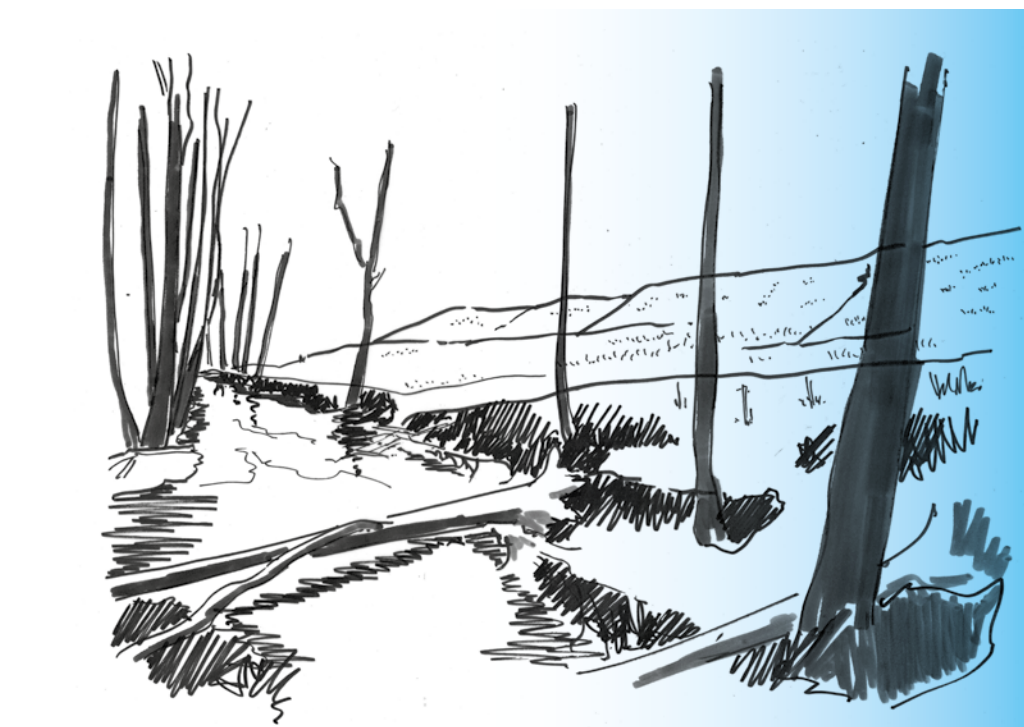
zouden wij de enigen zijn met strategisch vermogen? Misschien werd hier wel landbouw bedreven, met frisse jonge essenscheuten als agrarisch product...”
THIJS DE ZEEUW
LANDSCHAPSARCHITECT

10.30 UUR

De wandelaars komen aan bij het zinkmuseum. Tussen de afvalbergen wordt er geluisterd naar audioberichten van de museumdirecteur. Thijs staat stil bij de gevolgen van de zinkwinning en het ‘onmogelijke landschap’ dat dat oplevert. De wandelaars worden uitgenodigd om een zinken vorm en een zakje zinkzand mee te nemen om daar onderweg mee in gesprek te gaan.

“Dit is een schokkende plek. Je kijkt naar bergen zinkafval. Blauw-wig, metalig. Als je je omdraait zie je de Geul. Een beeldschone beek, zwaar vervuild. Een krankzinnig gegeven. Niet zwemmen, niet drinken. Toch is zink ook een mooi en bruikbaar materiaal en heeft de winning ervan welvaart gebracht.”

THIJS DE ZEEUW
LANDSCHAPSARCHITECT

“Welcome in Kelmis, La Calamine. a.k.a. Neutral Moresnet. This territory was a neutral no-mansland from 1816-1919, administered by Germany and Belgium. A ‘wild west’ mining territory. You can also think of it as the first European project. Why? Because of the very rich zinc deposit underneath our feet. It has been an opencast mine since the Middle Ages and scaled up during the Industrial Revolution in the 19th century. The Casino Pond is the reminder of the constant need for water during mining.”

JAN SABRI CETINKAYA
DIRECTEUR MUSEUM VIEILLE MONTAGNE

Beelden boven en links: Museum Vieille Montagne

“Everything is gone now. The mine filled up with polluted water and later with debri. The museum tells the story of the industrial heritage. Part of that heritage are the toxic remains. Lead, cadmium, zinc. You can not grow vegetables or harvest from the wild in this area. At the other hand: rare flowers grow on this toxic soil. An interesting paradox and the result of human extractivist activities.”

JAN SABRI CETINKAYA
DIRECTEUR MUSEUM VIEILLE MONTAGNE

“We zijn allemaal blij met zink als materiaal, maar ongelukkig met het afval. De schuldvraag – wie draait op voor de kosten – is verlamd. Hoe kunnen we de vervuiling als gegeven meenemen in het beheer van het landschap?”

CHRISTIAN ERNSTEN
MAASTRICHT UNIVERSITEIT

EEN DRIELUIK IN LANDSCHAPSBEHEER

CLAARTJE RASTERHOFF & CHRISTIAN ERNSTEN

Het decor van de 12 km lange wandeling langs de rivier de Geul van Kelmis, in Duitstalig België, naar Epen, in Nederlands Limburg, verandert op z'n minst drie keer. De rivier stroomt tussen Kelmis en Plombières allereerst door een postindustrieel landschap, van Plombières tot de Nederlandse grens stroomt het door een “rewilded” gebied en vervolgens vanaf de grens tot Epen door een historisch landbouwlandschap. Het water stroomt door, de bevers bouwen dammen stroom op- en afwaarts, en de lijsters maken maretakken in de populieren, maar voor de wandelaars is de verandering in landschap duidelijk voelbaar. Ieder landschap heeft een andere identiteit, andere eigenaars, beheerders en verhalen. Het is alsof we wandelen door een tentoonstelling van verschillende beheervormen van het Geuldal.

De wandeling van de Rivier Ateliers startte aan de rand van de Casinovierv in Kelmis en eindigde op de stoep van de Volmolen. Het postindustriële landschap bij Kelmis en Plombières is het resultaat van de mijnbouwwerkzaamheden van de Société des Mines et Fonderies de Zinc de la Vieille-Montagne (Kelmis) en de Compagnie des Mines et Fonderies du Bleyberg (Plombières). Het is nu een natuurreservaat en industrieel monument dat wordt beheerd als onderdeel van het Natura 2000 gebied Vallei van de Geul stroomafwaarts van Kelmis. In dit Natura 2000-gebied valt ook het ge-rewilde landschap beheerd door de Waalse natuurbeschermers van de vereniging Natagora en eigendom van de Nederlandse rewildingsorganisatie Ark. Het historisch agrarisch landschap na de grensovergang wordt beheerd door het Nederlandse Natuurmonumenten en het Waterschap Limburg. Iedere beheervorm heeft zijn eigen educatieve bordjes, bewegwijzering en logo's. Het lijkt alsof de beheerders hun versie van het Geuldal in het landschap willen schrijven. Dit artikel gaat over de tradities, opvattingen en waarden die achter deze verschillende landschapsbeheertypen liggen. Dit drieluik van landschapsbeheer was het decor van onze Rivier Ateliers. De oorsprong van de ideeën achter het beheer van het postindustriële, het ecologisch ontwikkelde en het cultuurhistorische landschap dateren van het einde van de twintigste eeuw.

POSTINDUSTRIËLE NATUUR

Schrijver David van Reybrouck schreef in zijn boek Zink:

Sinds 1885 is die enorme krater uitgeput, het erts komt nu van enkele ondergrondse mijnen een paar kilometer verderop, maar hier beneden in de vallei van de Geul draaien de fabrieken sneller dan ooit. De ranke schoor-

stenen van baksteen spuwen witte slierten damp uit die de wind afbuigt en uiteenrafelt. Het geraas van de wasserijen en de smelterijen is hoorbaar.

(Van Reybrouck, 2016)

Van Reybrouck beschrijft het eerste Geuldallandschap waar we door heen lopen, het postindustrieel landschap dat ligt tussen de Casinovierv in Kelmis en de begraafplaats van Plombières. De term postindustriële verwijst naar plekken waar industriële restanten soms worden getransformeerd via natuur- of juist stadsontwikkeling. (Berger, 2019; Edensor, 2005) De naam Kelmis, of ook wel La Calamine, is afkomstig van het zinkerts dat in deze streek werd aangetroffen. Dit erts, lokaal bekend als Kelme, werd al sinds de vroege middeleeuwen tot het einde van de negentiende eeuw gewonnen. In 1837 werd in Kelmis het mijnbouwbedrijf Vieille-Montagne opgericht dat de exploitatie van de mijn industrialiseerde en tot een monopolie uitbouwde. Het bedrijf groeide uit tot een industriële grootmacht in Europa. Ook in verderop gelegen Plombières, of Bleyberg, werd al in de middeleeuwen lood- en zinkerts gewonnen. Vanaf het midden van de negentiende eeuw exploiteerde de Compagnie des Mines et Fonderies du Bleyberg de mijnen, en verzezen er fabrieken en ovens. Het bedrijf had baat bij maar ook last van de Geul. Om overstromingen tegen te gaan werd de Geul zelfs 540 meter verlegd en drie kilometer lang gekanaliseerd, oevers verstevigd en waterdicht bekleed, en dwars door een rots werd een tunnel uitgehouwen om het rivierwater af te voeren. (Meerman 1975)

De plaats Kelmis staat ook bekend als de “hoofdstad” van het voormalige ministaatje Neutraal-Moresnet. Deze bijzondere staat ontstond na de val van Napoleon als compromis in een grensgeschil tussen Pruisen en Nederland (later België). Neutraal-Moresnet besloeg slechts zo'n 350 hectare en werd tot 1920 gezamenlijk bestuurd door beide landen. (Dröge, 2016; Van Reybrouck, 2016) De dagmijnbouw stopte in Kelmis in 1888 en in Plombières, of Bleyberg, stopte de zink- en loodertswinning in 1922. Vandaag de dag is weinig industriële infrastructuur van de mijnen bewaard gebleven, maar het zink en lood spoelt nog dagelijks door de Geul. Postindustriële of postmijnbouwlandschappen worden soms omschreven als ruïnes, het resultaat van bouwwerkzaamheden, mijnbouwactiviteiten en gedumpt mijnafval en bewoond door gemeenschappen die zoeken naar de relevantie en betekenis van haar erfgoed. (Shackel, 2019) Het industriële verleden van Kelmis en Plombières is vooral zichtbaar in afvalbergen, afgegraven heuvels, informatiepanelen, en uiteraard het Museum Vieille Montagne gevestigd in het oude gebouw van de directie van het mijnbouwbedrijf. De spoorbruggen zijn de meest monumentale herinneringen aan het industriële verleden.

Ark. (2025). Geuldal. Geraadpleegd op 9-7-2025 van <https://arkrewilding.nl/geuldal>
Berger, S. (2019). Industrial heritage and the ambiguities of nostalgia for an industrial past in the Ruhr Valley, Germany. Labor, 16 (1), 37-64.
De Mars, H., Van Rijssel, E., & Possen, B. (2016). Watermolenspaoorten: waardering van Limburgse watermolens en hun watermolenlandschappen. Maastricht
Dröge, P. (2016). Moresnet. Opkomst en ondergang van een vergeten buurlandje. Spectrum.
Edensor, T. (2005). Industrial ruins: Space, aesthetics, and materiality. Berg.
Egellie, G. C. M. (1977). De Volmolen te Epen-Wittem. Momentopnamen uit de geschiedenis van molen en landschap. Deel 1. Molenstichting Limburg.
Ernst, C. (2024). River Love: Decolonizing Heritage along the Meuse. In N. Shepherd (Ed.), Rethinking Heritage in Precarious Times (pp. 73-89). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003188438-7>
Heimans, E. (1911). Uit Ons Krijtland. W. Versluys.
Kryder-Reid, E. & May, S. (2024). Toxic Heritage: An Introduction. In E. Kryder-Reid & S. May (Eds.), Toxic Heritage. Legacies, Futures, and Environmental Injustice (pp. 1-6). Routledge.
Lorimer, J. & Driessen, C. (2014). Wild experiments at the Oostvaardersplassen: rethinking environmentalism in the Anthropocene. Transactions of the Institute of British Geographers, 39, 169-181.
Marris, E. (2011). Rambunctious Garden: Saving Nature in a Post-Wild World. Bloomsbury Publishing.
Meerman, M. (1975). De Geul: zij-rivier van de Maas: bijdrage tot de hydrografie van een uniek riviertje. Heemkundevereniging Houthem-St.Gerlach. Molendatabase. (2022). De Volmolen. Geraadpleegd 3-6-2024 from <https://www.molendatabase.nl/molens/ten-bruggenca-te-nr-01135>
Paulussen, R. (2023). Archeo-Pro Archeologische Rapport nr 23012. Wingbergerhoeve.

De zinkertssteenbergen en de Casinovijver in Kelmis vormen nu een natuurreservaat waar specifieke zinkplanten zoals het zinkviooltje, zinkgrasanjelier en zinkzwenkgras groeien. Bij de voormalige mijnsite bij Plombières gaan industriële geschiedenis en natuurbehoud ook hand in hand. In de laatste decennia is de mijnsite herontwikkeld tot een natuurreservaat met zogenaamde calaminaire graslanden, vegetatie aangepast aan bodems met hoge concentraties zware metalen. De Maison du Site Minier fungeert als informatie- en bezoekerscentrum, waar zowel de natuurlijke als de industriële waarde van het gebied worden belicht. Hoewel sterk vervuild, bleken juist mijnlandschappen geschikt voor een bijzondere vorm van natuurontwikkeling. Na de de-industrialisatie van de late twintigste eeuw begonnen zogenaamde wastelands of brownfields spontaan te vergroenen. Waar eerst sprake was van pioniersvegetatie die zonder menselijk ingrijpen opkwam, is in veel gevallen inmiddels sprake van actief natuurbeheer. Deze benadering wijkt af van traditionele modellen die zich richten op het herstel van historische landschapsvormen: hier wordt juist uitgegaan van de ecologische waarde die kan ontstaan op vervreemde of verontreinigde grond. Postindustriële natuur is vaak voedselarm, moeilijk toegankelijk en verlaten, en precies die omstandigheden maken haar ecologisch interessant.

Naast ecologische en industriële waarden brengen postindustriële landschappen een specifieke esthetiek met zich mee: restanten van de industriële infrastructuur – zoals schoorstenen, loodsen of rails – contrasteren met het oprukkende groen. Zulke beelden roepen associaties op met nostalgie, verval en hoop, en zijn daarmee ook cultureel betekenisvol. Juist hier klinkt ook kritiek op. Sommige erfgoeddeskundigen spreken over “toxic heritage” en waarschuwen dat de focus op “vergroening” het historische karakter van deze plekken kan uitwissen. (Kryder-Reid & May, 2024; Wollentz et al., 2020) Antropologen Nils Ole Bubandt en Anna Tsing benadrukken bovendien dat postindustriële natuur vaak geromantiseerd wordt. Volgens hen bestaat het risico dat deze landschappen ons in slaap wiegen met hun esthetiek, terwijl ze juist zouden moeten aanzetten tot kritische reflectie en actieve ecologische betrokkenheid. (Tsing & Bubandt, 2018)

PRE-AGRARISCH VERLANGENS

Na de begraafplaats van Plombières, een paar kilometer stroomafwaarts, langs camping Kon-Tiki vlakbij Sippenaeken komen we in een ander landschap. Hier werkte Ark Rewilding Nederland tussen 2014 en 2018 aan het project Geuldal, catwalk voor Europese topnatuur, met steun van de Nationale Postcode Loterij. Doel van het project was groene verbindingen tussen natuurgebieden in Nederland, België en Duitsland te behouden en versterken. Volgens de organisatie functioneert dit deel van het Geuldal als “catwalk”, als een etalage of podium, voor bijzondere Europese natuur. Ark kocht hiertoe gronden in Wallonië op en droeg deze over aan de Waalse natuurorganisatie Natagora. De overblijfselen van het historische agrarische landschap zijn zichtbaar, maar in een ruwe variant. De 65 hectare voormalig grasland moet nu het thuis worden voor de wilde kat, de zwarte ooievaar en de otter. En tegelijkertijd dient het landschap als “attractie voor de vier miljoen mensen die er omheen wonen”. (Ark, 2025) Als wandelaar zie je soms grote grazers, verwilderde bomen en te midden van dit alles een aangelegd meertje met in een soort dierentuinpstelling kijkvensters met zicht op de watervogels.

In het idee van rewilding, natuurontwikkeling of ecologisch herstel staat het “vestigen van kerngebieden van wildernis, verbeteren van connectiviteit en herstel van sleutelsoorten” centraal. (Svenning et al., 2016) Deze visie kwam op in de jaren negentig van de twintigste eeuw als reactie op het verlies aan biodiversiteit, de achteruitgang van ecosystemen en de negatieve effecten van klimaatverandering. Een in Nederland dominante variant van rewilding is “Pleistoceen-rewilding”, een vorm van ecologisch herstel waarin het wensbeeld van de rijke megafauna van 13.000 jaar geleden centraal staat. Een centrale persoon in de ontwikkeling van deze beheerstrategie in Nederland is bioloog Frans Vera. De Vera-hypothese stelt dat het pre-agrarische landschap van West- en Midden-Europa geen gesloten oerbos was (zoals vaak wordt aangenomen), maar eerder een mozaïeklandschap van bossen, struikgewas, graslanden en vochtige gebieden. (Ernsten, 2024; Lorimer & Driessen, 2014)

Rewilding is niet alleen een verlangen naar een pre-agrarisch landschap, het biedt ook een meer fundamentele kritiek op de mens als beheersers van de natuur, en pogingen om de natuurlijke omgeving te controleren, ordenen en optimaliseren. In plaats daarvan pleit rewilding een ethiek die de relatie tussen mens en omgeving heroverweegt – één waarin ruimte is voor verrassing, dynamiek en ecologische onzekerheid. Toch schuilt in deze beweging een ethische paradox. Terwijl rewilding zich presenteert als een loslaten van controle, vereist het in de praktijk juist ingrijpen: planning, selectie en politieke besluitvorming. Het spanningsveld tussen sturen en loslaten maakt rewilding daarmee niet vrij van beheersing, maar eerder tot een alternatieve vorm ervan – met eigen normen, keuzes en machtsverhoudingen. Journalist Emma Marris wijst er bijvoorbeeld op dat zelfs ogenschijnlijk “natuurlijke” landschappen het resultaat zijn van menselijke keuzes. Veel meer dan het postindustriële landschap voelt het tijdperk of ecosysteem dat wordt hersteld enigszins arbitrair. (Marris, 2011)

OPENLUCHTMUSEUM

Bij Camping du Vieux Moulin stappen we Nederland en het laatste deel van het drieluik binnen. Vanaf de grensmaal bij de camping tot aan Epen lopen we door het Volmolenlandschap. Het historische verhaal dat vanuit de Volmolen kan worden verteld, is dat van de Geulvallei als eeuwenoud agrarisch gebied. Het is een landschap dat in 1911 door natuurbeschermers Eli Heimans in zijn boek *Uit Ons Krijtland* voor het eerst werd beschreven. Heimans schreef:

Niets is er dat onrust wekt in dit vredig landschap; er gebeurt niets, er verplaatst zich niets dan het water en dat doet het voortdurend op dezelfde wijze; er verandert niets, ‘t is of dat alles eeuwig zoo was en eeuwig zoo blijven zal. Alles werkt mee om

Camerig, Gemeente Vaals. Aanvullend Inventariserend Veldonderzoek. (IVO-0, verkennende fase). Conceptversie 06-09-2023. September 2023. **Parlementaire Monitor.** (2009). Nota ‘Cultuurhistorische en ruimtelijke inrichting (Belvedere)’ - Cultuurhistorische en ruimtelijke inrichting <https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9vvij5epmj1ey0/v3ahmkuw7za> **Renes, J.** (1999). Landschappen van Maas en Peel. Een toegepast historisch-geografisch onderzoek in het streekplangebied Noord - en Midden-Limburg. Uitgeverij Eisma bv **Maaslandse Monografieën.** **Shackel, P. A.** (2019). Structural violence and the industrial landscape. *International Journal of Heritage Studies*, 25(7), 750–762. **Svenning, J.-C., Pedersen, P. B. M., Donlan, C. J., Ejrnæs, R., Faurby, S., Galetti, M., Hansen, D. M., Sandel, B., Sandom, C. J., Terborgh, J. W., & Vera, F. W. M.** (2016). Science for a wilder Anthropocene: Synthesis and future directions for trophic rewilding research. *PNAS*, 113(4), 898–906. **Tsing, A., & Bubandt, N. O.** (2018). *An Ethnoecology for the Anthropocene: How a former Brown-Coal Mine in Denmark shows us the Feral Dynamics of Post-Industrial Ruin.* *Journal of Ethnobiology* 38(1), 1-7. **Van Reybrouck, D.** (2016). Zink. De Bezige Bij. **Wikipedia.** (2025). Hurpesch. Geraadpleegd op 8-7-2025 via <https://nl.wikipedia.org/wiki/Hurpesch> **Wollentz, G., May, S., Holtorf, C., & Högberg, A.** (2020). *Toxic heritage: Uncertain and unsafe.* UCL Press.

een werkeloos mensch aan het mijmeren te brengen, aan het denken over de dingen van het verleden en van de toekomst, over worden en vergaan.

(Heimans, 1911)

Heimans schetste als vakantieganger in Epen een verstild landschapsbeeld. Volgens archeologen dateren de eerste sporen van landbouwactiviteiten in dit gebied uit de bronstijd (ca. 3000 tot 800 voor Christus). In die tijd was de omgeving van de Geul vooral een bebost gebied. Intensivering van landbouw tussen 1000–700 v. Chr. leidde tot ontbossing – eerst in het dal, en vanaf het jaar 1000 ook op de heuvels. Als we terug in tijd konden reizen was het Zuid-Limburgse agrarische cultuurlandschap waar Heimans over schreef - met wilgen, populieren, graften en heggen – voor het eerst herkenbaar in deze periode. (Paulussen, 2023, pp. 19-24) De oudste bewaard gebleven gebouwen in het huidige landschap zijn bijvoorbeeld de iets ten noorden van de Volmolen gelegen Wingberger Hoeve, de huidige “IJskraam van het Heuvelland”. Deze hoeve of omgrachte nederzetting maakte deel uit van een cluster oude gebouwen dat teruggaat tot de late middeleeuwen. Iets verder nog naar het noorden ligt de Hoeve Hurpesch die zelfs voor het eerst genoemd werd in 1325. (Paulussen, 2023, p. 16; Wikipedia, 2025)

Op de plek van de huidige Volmolen werd in historische bronnen al in 1056 een molen genoemd, maar over deze vroege geschiedenis is weinig bekend. De eerste versie van het huidige gebouw werd waarschijnlijk in 1750 gebouwd en de waterkracht van de molen werd ingezet voor de lakenproductie van de textielfabrikant Van Clermont in meer zuidoostelijk gelegen Vaals. In 1834 werd de molen gekocht door de industrieel Kanengiesser, die de molen uitbreidde met een wolspinnertij en spinmachines meebracht. Drie decennia later, in 1865, werkten er 22 mannen, 14 jongens, 17 vrouwen en 13 meisjes in de molen. (Egelie, 1977, p. 18) Zowel in 1867 als in 1870 brandde de molen af, waarna hij zijn functie in de textielindustrie verloor. In de jaren erna werd de Volmolen gebruikt als graanmolen en werkplaats, en na 1945 als boerderij voor vee­teelt. (De Mars et al., 2016, p. 74; Molendatabase, 2022) Sinds 1977 is de molen eigendom van Natuurmonumenten. Recent heeft de organisatie een vol­lenbank laten namaken en installeren ten behoeve van de museale beleving in de molen.

Het Natuurmonumenten-landschap is parkachtig – een netjes onderhouden landschap met sterke historisch-geografische kenmerken. De organisatie bouwt in haar beheervisie en -strategie voort op een cultureel planologische traditie die sterk wordt geassocieerd met de nota Belvedere (Parlementaire Monitor, 2009), het Belvedere onderzoeksprogramma naar Erfgoed en Ruimte van de Vrije Universiteit en het werk van onderzoekers als Jan Kolen en Hans Renes. Het Belvedere-programma was een Nederlands stimulerings- en innovatieprogramma dat van 1999 tot en met 2009 liep en als doel had de inzet van cultuurgeschiedenis bij ruimtelijke transformaties te bevorderen. Renes beschrijft waarom het belangrijk is om de historisch-geo-

grafische waarden van een landschap zoals het agrarische landschap van het Geuldal te bewaren. Hij zegt:

Een oud cultuurlandschap vertegenwoordigt iets wezenlijks (namelijk de geschiedenis van onze cultuur, een deel van onze wortels) dat niet zomaar verloren mag gaan.

(Renes, 1999, p. 47)

Een cultuurlandschap heeft volgens de historisch geograaf een eigen bestaansrecht, een bestaansrecht dat doet denken aan redenen om kunst te bewaren. Maar net als in de kunstwereld dringt de vraag zich op wat gebeurt er als ideeën over wat onze cultuur is gaan schuiven. Hoe verandert dan het openluchtmuseum van het agrarisch landschap? En wat als klimaatverandering ons dwingt op een nieuwe manier te denken over hoe we wonen en werken, in dit geval in het beekdal?

Aan het einde van dit drieluik vragen wij ons af hoe de verschillende landschapsbeheervisies, elk met hun eigen idealen, en elk bekritiseerd, al dan niet aanzetten tot reflectie en betrokkenheid? Juist de combinatie van de verschillende perspectieven op landschapsbeheer in zo’n klein geografisch gebied gaf ruimte voor reflectie op onze omgang met het Geuldal. De “tentoonstelling” van verschillende beheervormen waar we doorheen bewogen liet zien dat er nog andere zalen, of ruimtes, konden zijn, die misschien nog niet waren ingericht. Het blijkt nogal wat uit te maken of we het Geuldal betreden bij de Volmolen bij Epen of vanuit de oude mijngebieden bij Kelmis en Plombières. Stroomafwaarts konden we het Geuldal niet anders zien dan als landschap vol tegenstellingen. Beschadigd én prachtig. Juist de tegenstellingen, en de verschillende beheervisies, creëerden ruimte voor een vorm van betrokkenheid zoals omschreven door Tsing en Bubandt (2018), betrokkenheid met een open einde, niet op oplossingen gericht, en met omarming van onvoorspelbaarheid en verwevenheid.

“Wij troffen zwaar vervuilde grond aan in het door ons beheerd gebied. ‘Geef me de waarden’ vroeg een wetenschapper, ‘misschien zijn er kansen voor het zinkviooltje!’ De vervuiling bleek een factor 100 te laag voor dit bloemetje.”

HETTIE MEERTENS
ARK REWILDING

11.00 UUR

De wandelaars komen aan bij de herinneringsboom Drielandenpark. Euh... herinneringsboom? Waar dan?

“De herinneringsboom is omgeknaagd door een bever. Het uitlegbordje staat nog naast het gevelde stammetje. De bever vindt blijkbaar iets van het tienjarig bestaan van het Drielandenpark.”

HENRIËTTE WAAL
ECO-SOCIAAL ONTWERPER

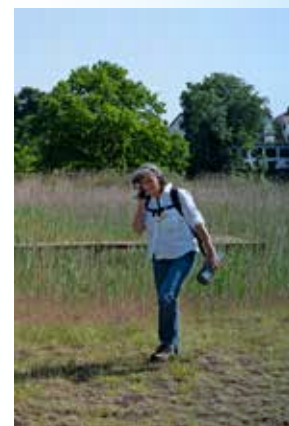
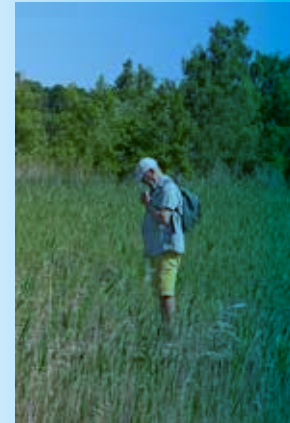
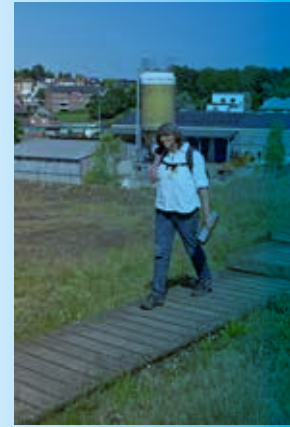
De afgeknaagde stam eerder in het seizoen.

“De energie van het proberen. Dat lees ik in deze daad. Radicaal, vernieuwend. Ik begrijp deze bever.”

ANDRÉ HASSINK
NATUURMONUMENTEN

“Als ze nou een zwarte els hadden gekozen... Die laten bevers meestal links liggen.”

DIDIER LEMMENS
VISSTAND COMMISSIE

11.10 UUR

April 2025

Juni 2025

11.15 UUR

De wandelaars lopen dicht langs de Geul en komen bloeiende wateranankels tegen. Een goed voorbeeld van beheertwijfel.

“De beschermde wateranankel heeft baat bij veel zonlicht, dus dat betekent: oeverbegroeiing kappen. Maar de stromingminnende vissoorten in de beek willen juist schaduw, omdat ze slecht met (te) warm water om kunnen gaan. Wat te doen?”

THIJS DE ZEEUW
LANDSCHAPSARCHITECT

11.20 UUR

De wandelaars passeren een vervallen spoorbrug. De beek is hier erg aanwezig, ook omdat het geruis van water wordt versterkt onder de brug.

“Eén kring in het water is niks. Zie je twee keer een kring op dezelfde plek, dan word je wakker als visser. Vissen is het mooiste wat er is. Ik ken veel vissen, want ik vang ze steeds opnieuw en gooi ze terug. Kijk, daar verderop staat de allerbeste visser: de reiger. Respect. Dat heb ik dan weer niet voor de aalscholver, die heeft half Europa leeggevreten. Maar: het is wat het is.”

LAMBERT KONINGS
VISSTAND COMMISSIE

“In het functioneel ingestelde Nederland hebben we een wat lastige relatie met ruïnes. Want ‘we’ hebben er niks aan. Toch betekenen ze veel in de zin van herinneringen en worden ze vaak als informele ontmoetingsplekken gebruikt door mens en dier. Natuurmonumenten laat nu een fort van de Hollandse Waterlinie vervallen. We moeten dat vaak uitleggen.”

MICHEL PURMER
NATUURMONUMENTEN

“Zink is het element dat het zinkviooltje nodig heeft om de concurrentie met andere planten te winnen. Met name plekken waar hoge concentraties aan de oppervlakte komen zoals op de oude mijnbergen van Kelmis en Plombières bestaat de vegetatie voor een groot deel uit dit prachtig

kleine gele viooltje. Zo ontstaan er hele gele weiden van deze zeldzame soort. We kunnen denk ik zonder enige twijfel zeggen dat het zinkviooltje het naar de zin heeft op deze ruïnes van het kapitalisme, dankbaar is misschien zelfs.

Ook het zink zou je als een auteur van het landschap kunnen zien, het zink beperkt zich namelijk niet enkel tot de mijnbergen. En ook hier zaait deze geuldalbewoner twijfel. Want hoewel het zinkviooltje (als geliefd personage in het zinkverhaal) welig tiert op de afvalbergen van

het mijnlandschap, heeft het zink elders een uitgesproken negatief effect op de bewoners en gebruikers van het dal. Zo zijn de overstroombare delen van het dal door vervuiling met het zware metaal ongeschikt voor het verbouwen van voedsel. Ook wordt het ontraden je hond te laten

drinken uit de Geul. Je vraagt je af wat dat moet betekenen voor die andere auteur, de bever die het grootste deel van haar leven doorbrengt in het water van deze prachtige beek.”

THIJS DE ZEEUW
LANDSCHAPSARCHITECT

12.00 UUR

De wandelaars stoppen tussen het zinkzand, de voormalige spoeivelden. Ze drinken lokaal gebrouwen bier. Zitten er zware metalen in? Welk lokaal water is gebruikt? Ze weten het niet. Op het bierlabel worden de zware metalen niet benoemd. Er worden zinkpillen uitgedeeld en geslikt. Hans fotografeert de relatie tussen mens en zinkvooltje.

“Zink draagt bij aan de kwaliteit van sperma, het immuunsysteem, huid en tanden. Dus: voor wie wil is er een zinkpil.”

HENRIËTTE WAAL
ECO-SOCIAAL ONTWERPER

12.15 UUR

De grot!

“Dit is het meest dramatische punt van de wandeling: een echte grot! Als landschapsarchitect word ik daar opgewonden van. Maar... het is allemaal nep. We kijken naar een industriële doorvoer voor afvalwater van mijnwinning. Opwinding en teleurstelling. Een door kapitalisme gedreven ingreep en lyrisch hoogtepunt, het kan samengaan.”

THIJS DE ZEEUW
LANDSCHAPSARCHITECT

“Een nepgrot. Nou en? Alle landschap in Nederland is door de mens gemaakt, dus in feite beheren we cultuur. Al die cultuurlandschappen naast elkaar – weidevogellandschap, de heide, veenplassen – leveren veel biodiversiteit op.”

MICHIËL PURMER
NATUURMONUMENTEN

“We zijn geneigd te vergeten wat er was. Mijn oma herinnerde zich een ander landschap dan ik. Het gevaar hiervan is, dat je niet meer weet wat er verloren is gegaan. Natuuranmesie noemt Marc Argeloo dat, of ‘shifting baseline syndroom’. Herinneren is vechten tegen het vergeten.”

MICHIËL PURMER
NATUURMONUMENTEN

LIEFLIJK VERVUILD

CLAARTJE RASTERHOFF
& CHRISTIAN ERNSTEN

A toxin threatens but it also beckons.

Mel Y. Chen (2011)

CHRONISCH EN ACUUT

Op 30 december 1989 kopt het NRC Handelsblad “Lieflijk Limburgs Geuldal blijkt doordrenkt met zware metalen”. De krant baseert zich op onderzoek van fysisch geograaf H. Leenaers naar de impact van de zink- en loodmijnbouw in het Belgische Kelmis en Plombières. De mijnbouwactiviteiten stopten aan het begin van de twintigste eeuw, maar de afvalbergen op voormalige mijnlocaties “zorgen voor onafgebroken aanvoer van zink en lood” doordat metaaldeeltjes als het regent de beek in sijpelen. Periodieke overstromingen van de Geul zorgen bovendien voor afzettingen op de oevers van de rivier. Twintig jaar later, in 2008, publiceert het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu onderzoek naar de risico’s van toxische stoffen in de Nederlandse oppervlaktewateren. De conclusie van het rapport luidt dat in Nederland de totale toxiciteit van het water op veel locaties te hoog is. Voor het Geuldal specifiek vinden ze dat “PAF-Chronisch en -Acuut voor zink verhoogd [is]”. PAF staat voor de Potentieel Aangetaste Fractie als maat voor toxische druk op ecosystemen. (De Nijs et al., 2008) Metingen van het achtergebleven slib na de overstromingen van de Geul in 2021 resulteerden in discussies over welk risico qua zink- en loodverontreiniging voor dier en mens acceptabel is. (Melkvee, 2021)

Op basis van deze metingen zou je kunnen concluderen dat vervuiling een onmiskenbaar kenmerk van het Geuldal is geworden. De impact van de vervuiling in het Geuldal is in ieder geval enorm. In 1989, berekende Leenaers, werd jaarlijks 70 ton zink, 14 ton lood en 400 kilo cadmium via de Geul vervoerd naar de Maas. De onderzoeker spreekt van “serieuze gevolgen” en hij waarschuwt voor recreëren en het houden van volkstuinjes in het Geuldal. Als echt verontrustend noemt hij bovendien dat door nieuwe agrarische methoden erosie wordt aangewakkerd en regenwater eerder afgezet materiaal, uit de tijd van de actieve mijnbouw meeneemt. (De Ruiter, 1989; Leenaers, 1991) Het waren meer dan zorgelijke berichten, en tegelijkertijd omringt vervuiling en vergif ons allen al langer op veel manieren. Sommige wetenschappers spreken al van “a permanently polluted world”. (Liboiron et al., 2018) In dit artikel zijn we geïnteresseerd in letterlijke vervuiling, bijvoorbeeld door zware metalen in de bodem door vroegere mijnbouw, maar ook in figuurlijke vervuiling, bijvoorbeeld als gevolg van koloniale en extractieve relaties. Hoe definiëren we vervuiling?

Vervuiling is, volgens geograaf Max Liboiron en hun collega’s, “a way to describe a disruption of particular existing orders, collectives, materials and relations.” Door op vervuiling te focussen kunnen we, volgens

hen, zien hoe onze ecologie geordend is: bepaalde vormen van leven worden mogelijk gemaakt, beperkt of juist onmogelijk gemaakt. (Liboiron et al., 2018: p. 334) In dit artikel kijken we naar de rol én de waarde van vervuiling (toxiciteit) als erfgoed en in het beheer van het Geuldal. Hoe kunnen we op nieuwe manieren denken over erfgoed en landschapbeheer met inachtneming van de innige relaties tussen vervuilde verledens, hedens en toekomst? “Few people want to own toxicity as part of their heritage” schrijft urban studies wetenschapper Alice Mah. (Mah, 2024, p. xix) Wat betekent het voor erfgoedbeheer en -onderzoek als we dat wel proberen te doen? In dit artikel doen we een voorzet.

GIFTIG ERFGOED

Een eerste vaststelling is dat, interessant genoeg, in het Geuldal een deel van het vervuilingserfgoed juist wordt gevierd. De meest duidelijke verwijzing naar vervuiling en gifstoffen vinden we namelijk in het symbool voor het dal: zinkflora, en in het bijzonder het zinkvooltje. Dit kleine gele bloemetje bloeit tussen mei en september en gedijt op voedselarme, open bodems. Bovendien is het afhankelijk van bodemvervuiling met zware metalen, met name zink en lood. Beheer is noodzakelijk: de bodem moet open worden gehouden en de toevoer van stikstof moet worden beperkt. Sterker nog, vanwege zijn bijzondere habitat en kwetsbaarheid is het zinkvooltje Europees beschermd onder de Habitatrictlijn. Andere voorbeelden van zinkflora zijn zinkschapengras, zinkboerenkers en zink Engels gras. Herstelprogramma’s zijn cruciaal voor het voortbestaan van deze soorten. Het Hoofdrapport Natura2000-plan van de Provincie Limburg voor 2024-2030 beschrijft de doelstelling voor de zinkweiden in het Geuldal: uitbreiding van oppervlakte en verbetering kwaliteit. Volgens het rapport wordt een gunstige staat van instandhouding bereikt bij ongeveer twee hectare langs de Geul in Nederland, maar is de huidige oppervlakte maximaal 0,4 hectare. De auteurs bepleiten dan ook uitbreiding van de zinkweiden en aandacht voor de gevolgen van stikstofuitstoot en bemesting. (Provincie Limburg, 2024)

Naast de historische vervuiling van het Geuldal wordt het beekdal namelijk ook belast door stikstof, fosfaat en nitraat. Stikstofverbindingen, vooral afkomstig uit mest en kunstmest, werken in de bodem en verstoren de balans tussen plantensoorten. Zeldzame bloemen die van voedselarme grond houden, zoals de zinkflora, maar ook thijn, worden verdrongen door dominante soorten als brandnetels en grassen. Dit heeft ook gevolgen voor insecten, vogels en andere dieren die afhankelijk zijn van zulke vegetatie. In de omliggende heuvels wordt intensieve veeteelt bedreven, en met die dieren komt ook veel mest. Wanneer het regent, spoelen meststoffen via hellingen en slootjes het dal in. In de Geul zelf leidt dit tot verhoogde nutriënten (zoals nitraat en fosfaat), wat kan zorgen voor zuurstoftekort en algenbloei. Ook het grondwater raakt hierdoor vervuild, wat risico’s oplevert voor drinkwatervoorraden en de gezondheid van ecosystemen. Naast mest worden op akkers en weilan-

Chen, M. Y. (2011). Toxic animacies, inanimate affections. GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies, 17(2-3), 265-286.
Chen, M. Y. (2012). Animacies. Biopolitics, Racial Mattering, and Queer Affect. Duke University Press.
Courbois, P. (2021). Onderzoek slib bepaalt of boer kan oogsten. Geraadpleegd 29-5-2025 from <https://www.11nieuws.nl/nieuws/1471198/onderzoek-slib-bepaalt-of-boer-kan-oogsten>
De Nijs, A. C. M., Driesprong, A., Den Hollander, H. A., De Poorter, L. R. M., Verweij, W. H. J., Vonk, J. A., & De Zwart, D. (2008). Risico’s van toxische stoffen in de Nederlandse oppervlaktewateren. RIVM Rapport 607340001/2008.
De Ruiter, F. G. (1989, 30 december 1989). Lieflijk Limburgs Geuldal blijkt doordrenkt met zware metalen. NRC Handelsblad. <https://www.nrc.nl/handelsblad/1989/12/30/#103>
Ecologische Autoriteit (2024). Advies over de Natuurdoelanalyse Geuldal, provincie Limburg. https://www.ecologische-autoriteit.nl/docs/mer/p50/p5064/5064_advies_natuurdoelanalyse.pdf
Haraway, D. (2003). The Companion Species Manifesto. Dogs, People and Significant Otherness. The University Of Chicago Press.
Haraway, D. J. (2016). Staying with the Trouble. Making Kin in the Chthulucene. Duke University Press.
Limburgs Landschap. (2020). Meer kansen voor unieke zinkflora bij Epen. Geraadpleegd 10-7-2025 from <https://www.limburgs-landschap.nl/actueel/meer-kansen-voor-unique-zinkflora-bij-epen/>
Leenaers, H. (1991). Deposition and storage of solid-bound heavy metals in the floodplains of the River Geul (the Netherlands). Environ Monit Assess 18, 79–103. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/BF00394972>
Liboiron, M. (2021). Pollution is colonialism. Duke University Press.
Liboiron, M., Tironi, M., & Calvillo, N. (2018). Toxic politics: Acting in a permanently polluted world. Social Studies of Science, 48(3), 331–349.

den ook pesticiden en herbiciden gebruikt—stoffen die bedoeld zijn om onkruid, schimmels of insecten te doden. In reactie worden natuurherstelprojecten gestart, bijvoorbeeld gericht op het aanleggen van bufferzones tussen landbouwgrond en waterlopen, herstelprojecten voor stroomdalgraslanden, hooilanden en bloemrijke weiden, en natuurinclusieve landbouw wordt gestimuleerd. (Ecologische Autoriteit, 2024; Provincie Limburg, 2024)

Van deze vormen van vervuiling krijgt de wandelaar weinig mee. Het zinklandschap, daarentegen, wordt flink onder de aandacht gebracht bij het brede publiek via informatiepanelen. Deze panelen herinneren de lezer eraan dat ook vervuiling onverwachte ecologische waarde kan hebben. Uit de communicatie over deze vervuiling, en over het zinkviooltje van onder andere Natuurmonumenten maar ook bijvoorbeeld het Limburgs Landschap, spreekt zorg en liefde. Het viooltje heeft meer dan een ecologische waarde, meer dan esthetische waarde in een lief en vriendelijk uiterlijk, meer dan economische waarde als toeristisch symbool, meer dan historische waarde – onschuldig uitziende herinneringen aan een mijnverleden. Centraal in het narratief over het bloempje staat dat het zeldzaam en kwetsbaar is. Ook al zijn er een paar kilometer verderop ontelbare viooltjes op de afvalbergen bij Kelmis en Plombières, in het Nederlandse deel van het beekdal staan de viooltjes achter een hek. In dit zinkreservaat zijn ze moeilijk te zien, je kunt niet dichtbij komen. Ze worden met de grootst mogelijke moeite in leven gehouden met afplaggen, toevoegen van maaisel uit België, en zelfs ook via het toevoegen van erts aan de grond in een testveldje. Het veldje ligt een beetje verborgen, om er te komen moet je door een hek en vervolgens de koeien ontwijken. In deze ‘gecureerde’ omgeving worden de viooltjes tentoongesteld. (Limburgs Landschap, 2020; Wesseling, 2015)

Vanuit liefde en zorg worden giftige stoffen toegevoegd aan de bodem. En vanuit liefde en zorg wordt het Geuldal systematisch gepresenteerd als mooi, als natuurschoon. De vormen én effecten van vervuiling worden juist in een ander domein, via expertrapporten, aange-toond en besproken. We vragen ons af wat relatietherapeuten hiervan zouden maken. Wat voor relatie, of wat voor liefde is dit? Hoe is dit zo gegroeid? Mag het Geuldal ook vies of lelijk of ongemakkelijk zijn?

GEULVRINDJES

Relatietherapeuten zouden vragen naar de ontstaansgeschiedenis: hoe hebben jullie elkaar ontmoet, hoe waren de beginjaren? Dit brengt ons terug naar de beginjaren van natuurbescherming, in een industrialiserende samenleving. En specifiek: de wandelingen van mensen zoals Eli Heimans en Jac. P. Thijssse in de vroege twintigste eeuw. In 1914 publiceerde Heimans een artikel over de herkomst van de zinkflora, en hij legde, voor zover we weten, als eerste een oorzakelijke verband tussen het voorkomen van de zinkflora langs de Geul en de aanwezigheid van zware metalen. (Van der Ent 2007) De ontmoetingen met de zinkviooltjes, de andere zinkflora en flora en fauna zoals beschreven door Heimans vormden de blauwdruk voor de relatie van niet alleen natuurbeschermers, maar ook het bredere publiek met de viooltjes en met het beekdal. Vanuit de noodzaak om bepaalde natuurgebieden en soorten te beschermen ontstond er een liefdesrelatie.

En een tweede feit is het ook – waarvan ge u natuurlijk gaat overtuigen, als ge hier in de buurt de natuur komt bestudeeren – dat daar in Bleiberg de gele zinkviooltjes bij duizenden en duizenden staan; eveneens, al is het niet in zulke massa’s, al onze andere Geulvrindjes. Ge trapt bij de fabrieksterreinen van Bleiberg letterlijk op de Gele viooltjes.

Ge vindt in Nederland geen enkel geel zinkviooltje, dat niet aan de Geul staat.

Eli Heimans in (Van der Ent, 2007)

Gedetailleerde observaties en publicaties legden de basis voor het ontstaan van natuurbeschermingsorganisaties als het Nederlandsche Natuurhistorisch Genootschap (NNG) en later Vereniging Natuurmonumenten (opgericht in 1905). Deze organisaties streefden naar behoud van bedreigde flora en fauna, en het veiligstellen van natuurgebieden. Het publiek werd onderdeel van dat verhaal, met de viooltjes als symbool van iets kwetsbaars dat gekoesterd moest worden. Een emotionele en culturele verbinding. Die blauwdruk – de manier waarop mensen de natuur gingen waarderen en zich gingen inzetten voor bescherming – vormt nog steeds de basis voor beheer gericht op “typische” of “beschermd” natuurwaarden. Het zinkviooltje werd ingevoegd in een beeld van de ideale natuur in plaats van een symbool van verstoring en vervuiling. Giftig erfgoed werd integraal onderdeel van een liefdevolle maar ook bijziende visie op de natuur in het Geuldal.

In plaats van vervuiling uit de weg te gaan, stellen wij voor om de toxiciteit – zowel materieel als historisch – serieus te nemen als erfgoed. Stikstof, fosfaat en nitraat en de impact die ze hebben op microben en bodems kunnen evengoed deel worden van erfgoedpraktijken, juist omdat ze materiële sporen van onzichtbaar gemaakte schade bevatten. Maar ook de herstelprojecten moeten we onderzoeken, want ze zijn allemaal onderdeel van een relationele benadering in een hernieuwde visie op beheer. Niet het streven naar herstel van iets ‘oorspronkelijks’ of het creëren van wilde landschappen komt voorop te staan, maar ruimte om fragiele, onvoorspelbare verbindingen tussen soorten, systemen en geschiedenissen te waarderen en te laten floreren. Zo wordt het Geuldal een plek waar dreiging en genegenheid samenkomen, waar erfgoed niet enkel wordt bewaard, maar opnieuw wordt gemaakt via zorg, conflict en verbondenheid. (zie ook Kryder-Reid & May, 2024) Die potentie van verbinding zit ook in de relaties met de agrariërs in het beekdal. Maar hoe doen we dat?

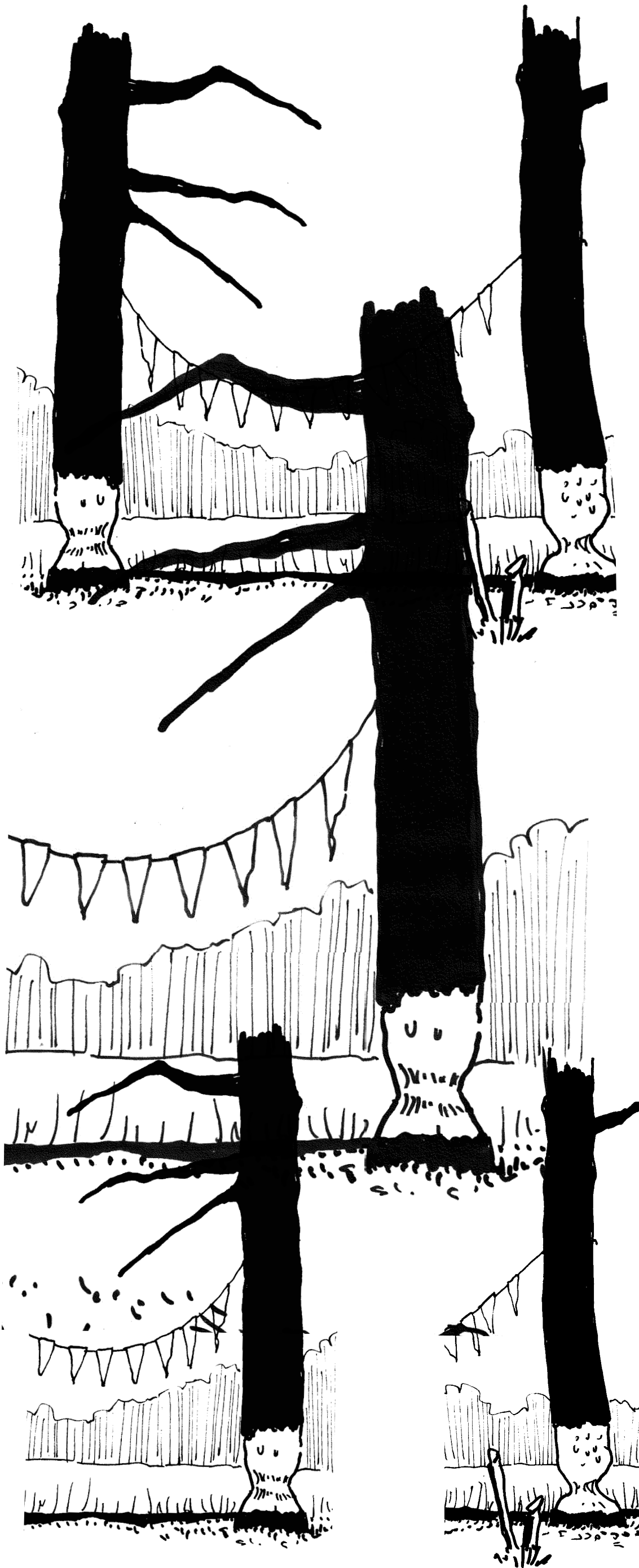

Mah, A. (2024). Foreword. In E. Kryder-Reid & S. May (Eds.), Toxic Heritage. Legacies, Futures, and Environmental Injustice (pp. xix-xxi). Routledge.
Melkvee. (2021). GD: Verhoogde concentraties zink en lood in percelen langs Limburgse rivieren. Geraadpleegd 10-7-2025 from <http://Melkvee.nl/artikel/415999-gd-verhoogde-concentraties-zink-en-lood-in-percelen-langs-limburgse-rivieren/>
Provincie Limburg (2024). Hoofdrapport Natura2000-plan 2024-2030. Geuldal (157). Maastricht
Provincie Limburg (2024). Natuurdoelanalyse Geuldal. https://www.ecologischeautoriteit.nl/projectdocumenten/012858_5064_NDA_Geuldal_20230418.pdf
RTLNieuws. (2021). Laag zwaar vervuild slib bedekt Valkenburg, buitengebied verboden terrein. <https://www.rtl.nl/nieuws/nederland/artikel/5243178/valkenburg-overstroomd-slib-gevaarlijk-risico-gazon>
Tsing, A. (2010). Arts of Inclusion, or How to Love a Mushroom. Manao, 22(2), 191-203.
Tsing, A. L. (2015). The Mushroom at the End of the World. On the possibility of Life in Capitalist Ruins. Princeton University Press.
Tsing, A. L., Deger, J., Keleman Saxena, A., & Zhou, F. (2020). Feral atlas: the more-than-human Anthropocene. Stanford University Press.
Van der Ent, A. (2007). Kansen voor herstel van zinkflora in het boven-Geuldal. De Levende Natuur, 14-19.
Wesseling, M. (2015). Zinkviooltje is een grensgeval. Trouw. <https://www.trouw.nl/nieuws/zinkviooltje-is-een-grensgeval-b3b2da26/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>

IN DE KNOOP

Donna Haraway leert ons om deze relaties niet te zuiveren of te ordenen, maar om ermee in de knoop te blijven zitten – “staying with the trouble”, noemt ze dat. In de knoop blijven zitten is namelijk een aanleiding voor nieuw creatief en politiek engagement. Hoe zou dit er uit kunnen zien in erfgoedbeheer? Allereerst vraagt het een brede erfgoedopvatting. Hiermee sluiten we aan bij posthumanistische en ecologische perspectieven zoals die van Donna Haraway, Anna Tsing en ook Liboiron. Hoewel hun focus niet zozeer op erfgoed is gericht, biedt hun werk aanknopingspunten voor een heroriëntatie van erfgoed: verderweg van categorieën en menselijke verhalen, en dichterbij meer-dan-menselijke betrokkenheid, vervlechting en kwetsbaarheid. (Haraway, 2003; Haraway, 2016; Liboiron, 2021; Tsing, 2010; Tsing, 2015; Tsing et al., 2020) We beschouwen erfgoed als een relationeel en ecologisch proces dat voortdurend in beweging is. Zo bezien is het Geuldal een landschap waarin mensen, dieren, planten, technologieën en toxische stoffen met elkaar verstrengeld zijn. Hier wordt erfgoed niet alleen gevormd door molens, wilgen of herinneringen aan het verleden, maar ook door zinkverontreiniging, koloniale extractiegeschiedenissen en hedendaagse klimaatstress. Vervuiling vormt hier geen sluitstuk, maar een startpunt: een ongemakkelijke, maar productieve aanleiding om anders te kijken naar beheer en betrokkenheid. Geïnspireerd door Tsing beschouwen we erfgoed als een ruimte van ontmoeting en het Geuldal als een plek van voortdurende improvisatie tussen beleidsmakers, bewoners, beheerders, soorten en stoffen.

Ook wij als onderzoekers dienen dan meer oog te hebben voor een gelaagd cultuurlandschap – en de materialiteit die daarbij hoort – in het Geuldal. In relatie tot het menselijk lichaam en de impact van zware metalen, benoemt gender studies wetenschapper Mel. Y. Chen hoe zware metalen “sites of entry”, “pathways of action” en “multiple genres of biochemical-level and organ specific reaction” hebben. (Chen, 2012, p. 205) Volgens eenzelfde benadering zouden we in kaart kunnen brengen hoe vervuiling het stroomgebied van de Geul binnenkomt, langs welke route de vervuiling merkbaar is en welke biochemische reacties het tot gevolg heeft. Met andere woorden, we kunnen de archeologie van de vervuilde Geul onderzoeken. De eerdergenoemde overstromingen van 2021 vormen een urgente aanleiding. Door dagenlange regenval overstroomde de Geul, en dat had ingrijpende gevolgen voor weilanden, tuinen en natuurgebieden langs de Geul. Het water nam van alles mee: van modder en rioolwater, tot mest, bestrijdingsmiddelen en slib met zware metalen. Na het wegtrekken van het water werden dorpsbewoners en boeren niet alleen geconfronteerd met schade aan hun huizen, maar ook met achtergebleven vuil en een verhoogd gezondheidsrisico. In Valkenburg was tijdelijk een noodverordening van kracht om te voorkomen dat mensen het zwaar vervuilde Geulslib betraden. (Courbois, 2021; RTLNieuws, 2021) Het bestuderen van de materiële cultuur van de Geul zou, kortom, ook moeten gaan over de impact van het vervuilde rivierwater, waar het vandaan komt, wat het doet en welke veranderingen het teweegbrengt.

12.30 UUR

De wandelaars komen aan bij de poort naar Arcadië. De overgang van post industrieel landschap naar een romantisch ideaal.

“De dood en natuur horen bij elkaar. Schaarste, honger, dood. Het is onderdeel van het systeem. We zijn dat niet meer gewend, kunnen er niet mee omgaan. Zelf zou ik ook willen sterven in de natuur.”

HETTIE MEERTENS
ARK REWILDING

“Het had weinig gescheeld of dit gebied was geofferd voor industriële landbouw. De plannen voor egalisatie en drainage lagen al min of meer klaar. Met het afschaffen van het melkquotum zagen jonge boeren hier een kans. Met hulp van de postcodeloterij hebben wij percelen gekocht en teruggegeven aan de natuur.”

HETTIE MEERTENS
ARK REWILDING

“We gaan één voor één door de poort. Hierna zal alles anders zijn, alles wat je altijd al wilde. Een arcadisch landschap dat u zal omhelzen. De natuur fluistert hier zoete woorden, de Geul kabbelt hier langs weelderige weiden en tevreden grazend vee.”

THIJS DE ZEEUW
LANDSCHAPSARCHITECT

“We zijn verslaafd aan postzegelen. We hebben juist grote lappen natuur nodig. Die kleine gebiedjes kosten veel moeite en geld. Cultuurnatuur: we moeten het loslaten. Er is teveel regelgeving, het begint op tuinieren te lijken. Laten we de natuur als systeem de ruimte geven, luisteren naar wat natuur te zeggen heeft. Niet altijd als mens het laatste woord willen hebben. Er is geen eindbeeld, het gebeurt zoals het gebeurt. Kijk die bever lekker z'n gang gaan. We hebben meer wilde grazers nodig. Ik zou nooit kiezen voor schapen. Veel te kwetsbare, gedomesticeerde dieren.”

HETTIE MEERTENS
ARK REWILDING

13.15 UUR

Rustmoment. De wandelaars maken tekeningen over relaties in het gebied dat we zojuist hebben doorkruist. Wat gaat goed, wat gaat mis, wat zijn aannames?

“Het viel me op dat er al veel gemaaid is. Is dat echt nodig? Veel soorten vogels en zoogdieren hebben baat bij hoog gras. Afvoer van stikstof is het argument.. maar het effect daarvan is discutabel.”

THIJS DE ZEEUW
LANDSCHAPSARCHITECT

“Watermolens zorgen voor erosie en moddervorming in de beek. Die modder slaat neer voor de stuw. Vissen zwemmen zich vast en kunnen de kiezelgronden niet bereiken. Standvissen hebben niks aan vistrappen. Die worden gebouwd voor zalm en zeepril die er allang niet meer zijn. De molens hebben geen economische waarde. Laat ze op zonne-energie draaien en zet die stuw open!”

THIJS DE ZEEUW
LANDSCHAPSARCHITECT

“De voedselkringloop komt veel te weinig aan bod: de dynamiek van eten en gegeten worden. Waarom kijken we daar niet beter naar? Deze relaties hebben de ruimte nodig. Die moeten wij ze geven. De bever is een goed voorbeeld. Die zet veel in gang. De wilde kat, de wolf, laat ze terugkomen.”

HETTIE MEERTENS
ARK REWILDING

“Verder wandelend door de poort wordt ons duidelijk dat er ook hier sprake is van beheertwijfel. In gesprekken tijdens het lopen komt de tegenstelling tussen het behoud van cultuurhistorische elementen in het dal en de rewilding-principes ter sprake.

Het is het eerste stuk van de Geulvallei waarin het herstel van natuurlijke processen leidend is, maar wonderlijk genoeg lijkt dat niet noodzakelijk te conflicteren met behoud van cultuurhistorie. De runderen die hier grazen doen dat minder rigoureus dan gedacht en de bever

heeft hier om onduidelijke redenen minder hard huisgehouden dan op andere stukken van de Geul. Houdt de bever dan misschien toch meer van ons cultuurlandschap dan van echt wilde natuur?”

THIJS DE ZEEUW
LANDSCHAPSARCHITECT

EEN BEEKDAL ALS ANTROPOCENE COLLECTIE

CLAARTJE RASTERHOFF & CHRISTIAN ERNSTEN

Al lopend van Kelmis naar Epen zagen we verschillen-de vormen van landschapsbeheer. Wat opviel was de versnippering, de poreusheid van het landschap meer dan de samenhang. Opvallend was ook de onzekerheid die lijkt samen te hangen met de verschillende beheer-vormen. Aan het einde van deze veldkrant willen we hierover nog enkele vragen stellen. We vragen ons af of het mogelijk is landschapsbeheer anders te bezien. Hoe kunnen we het improviserende, het kwetsbare, het experimentele en het tijdelijke van beheer waar-deren? Zouden we het Geuldallandschap ook kunnen beschouwen als collectie? Niet als een samenhangend geheel, zoals een ensemble, of een natuurdoeltypen lijst, maar als bredere verzameling of netwerk van natuurlijke elementen, menselijke sporen, herinne-ringen, technologieën en betekenissen? Geïnspireerd door bijvoorbeeld het Mississippi Anthropocene River project van het Haus der Kulturen der Welt of het Stanford University's Feral Atlas project (HDW, 2019; Tsing et al., 2021), denken wij dat zo'n kader ons uit-nodigt om landschappen niet te zien als enkelvoudige, uniforme taferelen met een beperkt aantal actoren. Het wordt mogelijk verschillende visies op wat het land-schap was, is en zou moeten zijn, of zou moeten doen, en ook verschillende praktijken en samenwerkingen in verleden en heden, naast elkaar te laten bestaan. Een beekdal als collectie maakt van beheerders curatoren. En welke rol hebben deze curatoren dan? Hierop ant-woordt wetenschapper en curator Hannah Star Rogers, dat curatoren actief vormgeven aan de kennis over een landschap, door het structureren van het netwerk, en het interacteren met de verschillende deelnemers in de uitvoer van het beheer maar ook met wetenschappers, ontwerpers, administratief medewerkers en het pu-bliek. (Rogers, 2025) Deze ideeën werken we hieronder verder uit.

BEHEER ALS CURATIE

Een Geuldal landschap als collectie maakt van beheer meer dan herstellen, behouden en zorgen. Collecties vragen om “curatie”. Hiermee verschuift de focus van beheer en behoud, en van esthetiek en authenticiteit naar activering, verwondering en dialoog. Het begrip curatie is niet nieuw in erfgoedland en wordt juist in de afgelopen jaren vaker gebruikt. In haar boek *Curated Decay: Heritage Beyond Saving* uit 2017 introduceerde geograaf Caitlin DeSilvey bijvoorbeeld het concept van “curation” in een pleidooi voor een alternatieve be-na-dering van erfgoedbeheer. In een ethiek van “gecoör-dineerd verval” worden erfgoedbeheerders begeleiders in het natuurlijke verval van erfgoedlocaties, in samen-werking met natuurlijke processen zoals verwerking, erosie en biologische groei, in plaats van deze tegen te gaan. (DeSilvey, 2017; DeSilvey & Harrison, 2020) Ook architect Daniela Sandler bepleit vormen van erfgoed-beheer die aanschouwen en begeleiden in transities. Niet volgens een bepaalde historische of esthetische standaard, maar door tijdelijkheid, verval, en gebruik door bewoners te omarmen, bijvoorbeeld via “Zwi-schennutzungen”. (Sandler, 2016) Maar curatoren doen meer dan aanschouwen en begeleiden. In de kunstwe-reld maakt een curator keuzes over welke kunstwerken

getoond worden, hoe ze gepresenteerd worden, en over de thematiek of het verhaal dat een tentoonstelling wil overbrengen. Het doel van curatie is om een betekenis-volle of samenhangende ervaring te creëren voor het publiek.

Curatoren zijn, zoals Star Rogers zei, actieve produ-centen van kennis en betekenis (en dus niet neutraal). Bovendien is er in de kunstwereld een duidelijke ver-schuiving gaande van de curator als autoriteit naar samenwerkingsvormen en co-curatie met kunstenaars, gemeenschappen en het publiek. Toegegeven, het gebruik van de term curatie is sinds een jaar of vijftien aan inflatie onderhevig door het veelvuldige gebruik van de term buiten de museale context. Denk aan “con-tent curation”, “data curation”, gecureerde “playlists”, kleding en zelfs “snack displays”. In plaats van samen-gesteld of gekozen, wekt “gecureerd” vaak onterecht de suggestie van een professioneel of inhoudelijk gezag, en van exclusiviteit en verfijning. Kritieken op het veel-vuldige gebruik, en de neoliberale context van de term gaven ook aanzet tot reflecties op de betekenis van “curation” of “curatorial”. Hierbij is het onderscheid dat filosoof Jean-Paul Martinon maakt tussen curation en the curatorial vooral interessant voor ons onderzoek. (Martinon, 2015) Curation gaat hier specifiek over de praktische kant, het samenstellen van een tentoonstel-ling, en the curatorial gaat over wat er gebeurt tussen curator, kunstwerk en publiek, en het tot stand bren-gen van kennis, inzichten en interacties.

In de context van de Rivier Ateliers cureerden we geen tentoonstelling, maar een wandeling. De inhoud van de wandeling is voorbereid (“selectie”) en de deelnemers worden uitgenodigd om hun eigen vragen te stellen en hun eigen interpretaties te zoeken. Zo worden we als curator ook een moderator van gesprekken. We werkten in de Rivier Ateliers samen met ontwerper Henriëtte Waal en landschapsarchitect Thijs de Zeeuw. Zij ontwierpen interventies tijdens de wandeling. Deelnemers kregen een beverbroche opgespeld. Ze liepen door een speciaal ontworpen poort. Ze dronken bier gebrouwen uit zinkhoudend water en ze luisterden naar processiemuziek ter afscheid van het zinkvioletje. De beleving van deze interventie lijkt beperkt in tijd en ruimte te midden van het beheer van de verschil-lende delen van het landschap van het Geuldal. Maar mogelijk lieten ze bij deelnemers een blijvende indruk achter. Op deze manier bood onze curatie een creatieve vorm van onderzoek om die inzichten te verkennen, te delen én kritisch te bevragen via meer publieke vormen van presentatie en kennisdeling.

Als onderzoekers dragen we daarbij verantwoordelijk-heid voor hoe we via beelden betekenis produceren. Door tekst, beeld en zintuiglijke ruimtelijke ervaringen te combineren komen we los van lineaire processen en presentaties van onderzoek (inleiding, context, bewijs, argument, conclusie). Deelnemers kunnen het “ver-haal” op verschillende punten binnenstappen, zich in verschillende richtingen bewegen en zelf verbanden leggen tussen objecten, beelden en ruimten. Tot op

Chakrabarty, D. (2018). *Anthro-pocene Time. History and Theory*, 57(1), 5-32.
DeSilvey, C. (2017). *Curated Decay: Heritage beyond Saving.* University of Minnesota Press.
DeSilvey, C., & Harrison, R. (2020). *Anticipating loss: rethin-king endangerment in heritage futures.* *International Journal of Heritage Studies*, 26(1), 1-7.
HDW. (2019). *Mississippi. An Anthropocene River. Exhibiti-on at Haus der Weltkulturen.* Geraadpleegd op 1-12-2019 via <https://anthropocene-curriculum.org/contribution/in-situ-anthropocene>
Martinon, J.-P. (2015). *The Cura-torial: A Philosophy of Curating.* Bloomsbury.
Rogers, H. S. (2025). *Shaping knowledge through exhibitions: curating in Art, Science, and Technology Studies.* *Artnodes*, 35, 1-11.
Sandler, D. (2016). *Counterpre-servation: Architectural decay in Berlin since 1989.* Cornell University Press.
Tsing, A. L., Deger, J., Keleman Saxena, A., & Zhou, F. (2021). *Feral Atlas. The More-than-Human Anthropocene.* Geraad-pleegd 3-6-2024 from <https://feralatlasy.org>

zekere hoogte in elk geval, want beelden zijn niet alleen illustraties, maar actieve producenten van betekenis, en de wandeling kent wel degelijk een begin- en eindpunt. Als curatoren, kortom, grepen we in. Hoe werkt het dan als we curatoriale interventies structureel onder-deel zouden maken van erfgoed- en landschapsbeheer? In ons onderzoek viel op dat de Geuldalbeheerders doelbewust beelden en verhalen scheppen over het landschap. De “Catwalk”, “Arcadia”, maar ook op kleine-re schaal in museale omgeving van de Volmolen. Deze verbeeldingen beïnvloeden vervolgens weer keuzes in beheermaatregelen en de invulling van publieksactivi-teiten. Vervolgonderzoek en reflectie op het landschap als collecties en het curatorschap van landschaps-beheerders is noodzakelijk. Zeker in de context van klimaatverandering en de discussies over hoe in het tijdperk van het antropoceen alles natuurlijk menselijk bepaald is. (Chakrabarty, 2018)

BEHEER ALS GEMEENSCHAP

Collecties en curatorschap staan momenteel volop in de schijnwerpers. Musea krijgen steeds vaker kritiek vanwege de vaak koloniale oorsprong van hun collec-ties en de wijze waarop deze zonder voldoende context of vanuit Westers perspectief worden gepresenteerd. Ze worden bekritiseerd als instellingen die elitair, weinig inclusief en onvoldoende representatief zijn. Dit leidt tot roep om herkomstonderzoek, restitutie, en demo-cratisering. Deze maatschappelijke beweging stimu-leert niet alleen bewustwording, maar zet beleids-makers en instituten ook aan tot concrete acties. Een voorbeeld van verschuivingen in beleid is het Faro-pro-gramma van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). Dit programma is gebaseerd op het Verdrag van Faro, een Europees verdrag uit 2005 dat de maat-schappelijke waarde van cultureel erfgoed benadrukt. Het Faro-programma heeft als doel erfgoedparticipatie in Nederland te stimuleren, waarbij de betrokken-heid van burgers en gemeenschappen bij het bepalen, behouden en doorgeven van erfgoed centraal staat. In januari 2024 heeft Nederland het Verdrag van Faro ondertekend, waarmee het zich committeert aan deze meer participatieve benadering van erfgoedzorg.

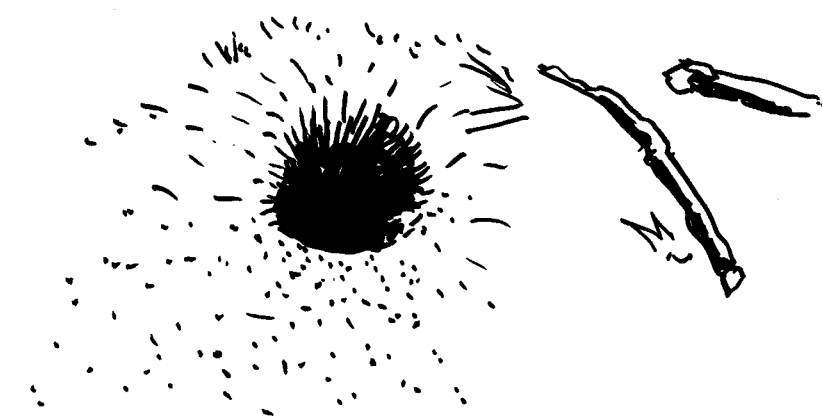
Sleutelwoord is hier erfgoedgemeenschappen – een term die participatie, gedeeld eigenaarschap en meer-stemmigheid moet benadrukken, waarbij het erfgoed niet langer alleen van experts of overheden is, maar ook, of juist van de mensen die er direct mee verbonden zijn. Steeds vaker worden beheerprojecten dan ook niet alleen uitgevoerd door experts of overheden, maar in samenwerking met lokale gemeenschappen, boeren en andere belanghebbenden die nauw verbonden zijn met het landschap. Terwijl we kijken naar de sporen van be-vers, de maretakken in de populieren, en de mooie kleu-ren van zinkflora, vragen we ons af welke plek zij en hun activiteiten hebben in zulke erfgoedgemeenschappen? En tellen zij eigenlijk ook als landschapsbeheerders? We vragen ons af welke waarden naar voren komen als we niet-menselijk leven als actoren in erfgoedzorg zien. En hoe reageren de bever, de beekprik of de wilde kat op de lood- en zinkvervuiling?

We kunnen inspiratie opdoen buiten het erfgoedveld, bij praktijken waarin niet-menselijk leven – zoals plan-ten, dieren en ecosystemen – daadwerkelijk een stem krijgen in organisaties en besluitvorming. Sommige natuurgebieden worden erkend als rechtspersonen met eigen rechten (bijvoorbeeld rivieren in Nieuw-Zeeland, bossen in Colombia). Dit zorgt ervoor dat natuurele-menten als “sprekers” erkend worden in juridische- en beheerprocessen. En de Zoöps, bijvoorbeeld, van Zoöperation, brengen dit in de praktijk. Het Nieuwe Instituut in Rotterdam, dat zich richt op architectuur, design en digitale cultuur, werd in 2022 de eerste officiële Zoöp ter wereld. Concreet betekent dit dat het instituut een Spreker voor de Levenden heeft aange-steld. Deze persoon vertegenwoordigt de belangen van dieren, planten, schimmels, micro-organismen en ecosystemen binnen de organisatie. Bij beleidskeu-zes, tentoonstellingen of programmatische richtingen wordt expliciet nagedacht over wat de impact is op het meer-dan-menselijke leven. De Zeeuw, eerder genoem-de landschapsarchitect in dit project, is als “spreker voor de levenden” betrokken bij de Amsterdamse broedplaats De Ceuvl.

De roep om het democratiseren van beheer- en be-houdpraktijken klinkt dus breed en hard. Die roep om democratisering gaat veel verder dan alleen meer men-sen aan tafel krijgen. Het vraagt ook om het doorbre-ken van bestaande aannames en het erkennen dat er niet één waarheid of beheervisie is die boven alles staat. Juist het naast elkaar zetten van verschillende visies en standpunten – soms zelfs binnen een klein geografisch gebied – kan leiden tot rijkere, veerkrachtige beheer-vormen. Met deze veldkrant proberen we daarom een methode te vinden voor het expliciet en bespreekbaar maken van de verschillende vormen van “beekdalcura-torschap”. Welke visie op erfgoed, of ethiek, is leidend? Wie en wat wordt gerepresenteerd? Welke waarden en betekenissen staan hierin centraal? En wat zijn de implicaties daarvan voor wat er mogelijk is – en wat niet – in het ontwikkelen van betekenisvol landschaps-beheer, zeker in het licht van klimaatverandering? Dit zijn vragen die volgens ons beantwoord moeten wor-den. Niet met als doel een nieuwe ideale vorm van be-heer te creëren. Maar als manier om dominante ideeën over beheer zichtbaar en bespreekbaar te maken in de context van het antropoceen. Laten we beheren als gemeenschap zonder dat deelnemers het gevoel krijgen iets van de landschapscollectie te moeten opofferen.

De maretak – of vogellijm – is het resultaat van een samen-werking tussen populier en lijster.

14.00 UUR

De wandelaars zijn in het gebied aangekomen dat wordt beheerd door natuurmonumenten. Met man en macht wordt geprobeerd het zinkvioletje terug te krijgen in dit deel van het stroomdal.

“Door de verreijker probeert Thijs een zinkvioletje in het vizier te krijgen. Wat is hier aan de hand?”

HENRIËTTE WAAL
ECO-SOCIAAL ONTWERPER

“Het lyrische boekje over dit landschap van Eli Heijmans uit 1911 wordt nog steeds gelezen. Het kleinschalige, extensieve agrarische landschap wordt zo overtuigend beschreven dat het niet gek is dat je dat – ook tegen beter weten in – wil terugbrengen.”

MICHEL PURMER
NATUURMONUMENTEN

“Voor mij is dit een lastige plek. Iedereen, inclusief Europa vond het belangrijk dat het zinkvioletje terugkwam, dus dan probeer je dat. Maar het is eigenlijk trekken aan een dood paard. We hebben er veel geld en energie in gestopt, maar het is beperkt gelukt.”

ANDRÉ HASSINK
NATUURMONUMENTEN

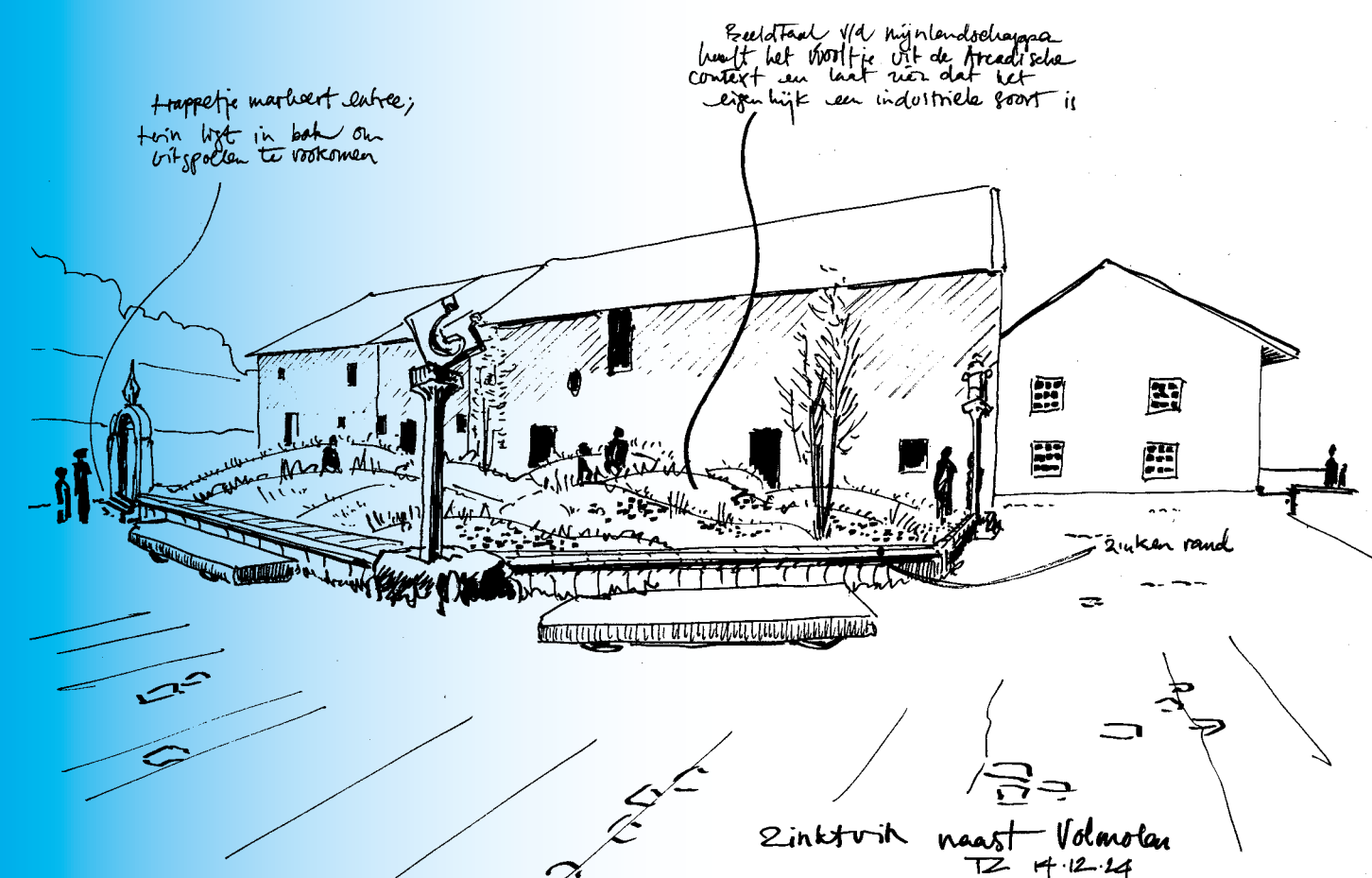
“Achteraf gezien hadden we naar het landschap als geheel moeten kijken en met de bewoners en gebruikers in gesprek moeten gaan, hoe lastig dat ook is.”

ANDRÉ HASSINK
NATUURMONUMENTEN

14.30 UUR

De wandelaars zijn aangekomen bij de Volmolen, eindpunt van de wandeling. Er staat een zinken emmer en meegedragen zinken vormen worden neergezet. De zakjes meegenomen zinkzand worden in de emmer gestort. Alle wandelaars krijgen een papieren zinkvioletje en kunnen daar afscheid van nemen door het in de emmer te laten vallen.

“We begonnen in een beverwerkplaats en eindigen met het afscheid van het zinkvioletje als onderdeel van de natuur in dit deel van het Geuldal. Of, zie het als een oefening in afscheid nemen.”

THIJS DE ZEEUW
LANDSCHAPSONTWERPER

“Waar ligt de grens tussen landschapsbeheer en tuinieren? Kunnen we in het geval van het zinkvioletje het tuinieren niet omarmen en een zinktuin maken als natuurmonument?”

HENRIËTTE WAAL
ECO-SOCIAAL ONTWERPER

DOORLOPEND

Beleven is een welkom.

“Om te oefenen met afscheid nemen organiseerden we daarom een processie. Een ritueel dat plaatsgeeft aan het onbevattelijke en een moment creëert om de emoties die daarbij horen te doorvoelen. Het laatste deel van de wandeling, van de

enige groeiplaats van het zinkviooltje in Nederland tot aan de Volmolen, werd begeleid door twee muzikanten die speciaal voor het afscheidsritueel muziek hadden gecomponeerd. Twee koperblazers bliezen hun melancholische melodieën door het dal, terwijl

wij in gedachten naar het eindpunt van de wandeling liepen. Overpeinzend wat het verlies van het viooltje voor de Nederlandse flora nu voor mij persoonlijk betekent. Voelt het als falen dat we niet in staat zijn deze soort te behouden of misschien

ook als opluchting dat we nu ruimte kunnen geven aan andere natuurlijke processen rond de Geul?”

THIJS DE ZEEUW
LANDSCHAPSARCHITECT

Deze QR-code brengt je naar een fragment van de muziek die tijdens de wandeling gespeeld werd. Compositie: Julia Warren, uitvoering: Julia Warren en Selim Aydin.

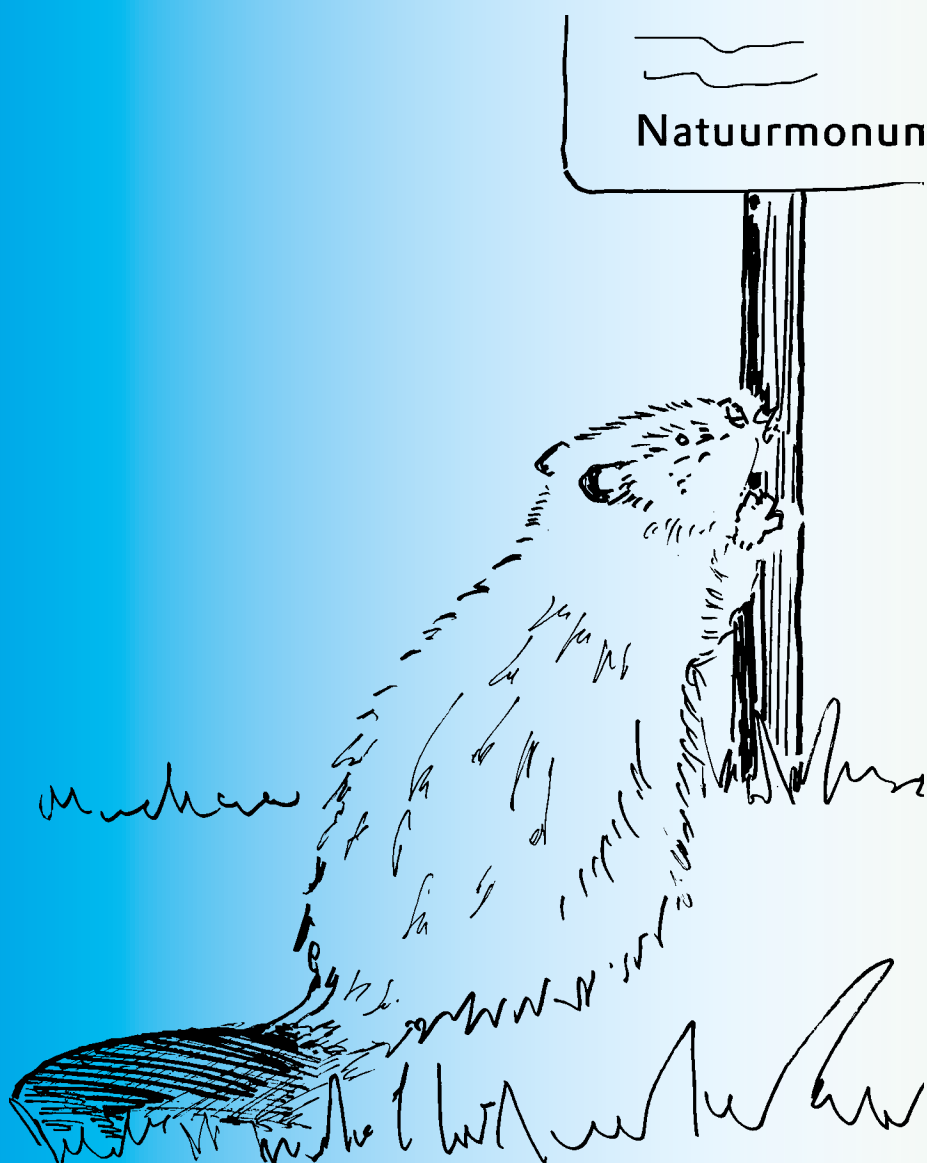
VERANDERING EN HERINNERING

Ons voorstel is het verhaal over het Geuldal vanaf nu anders te gaan vertellen. Niet: met veel inspanning is het ons gelukt het zinkviooltje te behouden voor de Nederlandse flora! Maar: door ons het zinkviooltje te blijven herinneren kunnen we ons gaan verhouden tot culturele en ecologische transformatie in de toekomst. Het bewustzijn van de traditie van honderd jaar arcadisch beheer – het erfgoed van Thijssse en Heimans – blijft belangrijk. En tegelijkertijd zal, anticiperend op verdergaande klimatologische en ecologische veranderingen, via dialoog onderzoek moeten worden gedaan naar nieuwe manieren van beheer. Hiervoor kunnen we putten uit andere historische, geografische, biologische en culturele tradities. Een belangrijke onderzoeksvraag blijft: Hoe kunnen we de biografie van de Geul flexibeler inzetten voor het stimuleren van verbeelding en engagement van bewoners en bezoekers?

We stellen voor om allereerst een fysiek monument bij de Volmolen te creëren ter herinnering aan het zinkviooltje en honderd jaar arcadisch beheer. Dit monument kan bijvoorbeeld de vorm krijgen van een zinktuin. Een tuin die ook een ontmoetingsplek is, waar verschillende landschapsbeheervisies en kennisvelden met elkaar in contact kunnen komen en ongemak, twijfel en onzekerheid ook een plek mogen krijgen. We hopen verder deze Universiteit Maastricht – Natuurmonumenten samenwerking uit te bouwen tot een gedeeld onderzoek naar een andere manier van landschapsbeheer. Een methodiek met een meer experimentele en zelfreflectieve aanpak, zoekend naar nieuwe beheer- en behoudstrategieën voor cultuurlandschappen in de toekomst.

**CLAARTJE RASTERHOFF
& CHRISTIAN ERNSTEN**

COLOFON

Redactie

CHRISTIAN ERNSTEN, CLAARTJE RASTERHOFF,
THIJS DE ZEEUW EN ERIK WONG

Eindredactie

SEVERINE AMSING

Foto's

HANS VAN DER MEER, AANGEVULD MET SNAPSHOTS
VAN ERIK WONG EN THIJS DE ZEEUW

Tekeningen

THIJS DE ZEEUW EN HENRIËTTE WAAL

Grafisch Ontwerp

ERIK WONG

Uitgever

MAASTRICHT CENTRE FOR ARTS AND CULTURE,
CONSERVATION AND HERITAGE (MACCH)
POSTBUS 616, 6200 MD MAASTRICHT
MACCH@MAASTRICHTUNIVERSITY.NL

©2025, UNIVERSITEIT MAASTRICHT. Dit project is een samenwerking tussen de Universiteit Maastricht en Natuurmonumenten die werd mogelijk gemaakt door financiële ondersteuning van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed en de Provincie Limburg

Auteurs

CHRISTIAN ERNSTEN werkt als universitair docent Erfgoedstudies bij de Faculty of Arts and Social Sciences van de Universiteit Maastricht.
HANS VAN DER MEER is documentair fotograaf, onder andere bekend door zijn landschappelijke series over amateurvoetbal en publicaties over de inrichting van Nederland.
CLAARTJE RASTERHOFF werkt als universitair docent Cultuurbeleid & Management bij de Faculty of Arts and Social Sciences van de Universiteit Maastricht.
HENRIËTTE WAAL is eco-sociaal ontwerper, kunstenaar en co-founder van Atelier Luma in Arles. Haar werk combineert ecologische en sociale processen met designexpertise om nieuwe relaties tussen mensen en landschappen te laten ontstaan.
ERIK WONG is grafisch ontwerper en redacteur. Hij werkt als docent bij de Gerrit Rietveld Academie en maakt podcasts.
THIJS DE ZEEUW is landschapsarchitect. Hij werkte aan verschillende diverblijven voor ARTIS en draagt graag bij aan projecten waarbij ruimte is voor een ander dan menselijk perspectief.

Deelnemers Rivier Atelier

IRIS CLAESSENS, DORA DÉAK, CLEMENS DRIESSEN,
MARINA FIJTEN, ARNO HAAS, REINIER HOON, YVES JANSEN,
LAMBERT KONINGS, DIDIER LEMMENS, HETTIE MEERTENS,
SOPHIE NELISSEN, MARENTE VAN DER VALK,
JANTIE ROOZENBURG EN ROBIN SMIT